

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Koleraepidemin i Gärdhems socken år 1834

– Bakgrund, omfattning och spridningsmönster

**Göteborgs Universitet
Historiska institutionen
C-uppsats
Av: Stefan Gustafsson
Handledare: Adam von Scheele
Ht-2005**

Innehållsförteckning

Inledning	3
Syfte och frågeställningar	3
Teoretiska utgångspunkter och forskningsläge	3
Källor och metod	5
Bakgrund	7
Kolerans ursprung och ankomst till Europa och Sverige	7
Kortfattat om Gärdhems och Trollhättans historia fram till år 1834	10
<i>Gärdhem</i>	11
<i>Trollhättan</i>	11
Koleraepidemin i Gärdhems socken år 1834	14
Sundhetsnämndernas organisation och åtgärder	14
<i>Sundhetsnämnden i Trollhättan</i>	14
<i>Sundhetsnämnden i Tunhems pastorat</i>	16
<i>Följandet av förordningar</i>	18
Analys	25
Köns- och åldersfördelning samt dödlighet, social tillhörighet och spridningsmönster	26
<i>Köns- och åldersfördelning samt dödlighet</i>	26
Analys	28
<i>Geografisk och tidsmässig spridning av sjukdomen samt social tillhörighet</i>	29
Analys	31
<i>Spridningsvägar</i>	31
Analys	34
Slutanalys	34
Sammanfattning	36
Källor och litteratur	38
Bilagor	41
Bilaga 1. Dödsfall i koleraepidemin i Gärdhems socken	41
Bilaga 2. Dödsfall pga. andra orsaker än kolera	44
Bilaga 3. Läkarsällskapets underrättelse	45

Inledning

Mänskligheten drabbas med jämna mellanrum av olika dödsbringande sjukdomar, som sprids över hela världen. Mellan åren 1346 och 1720 drabbades t.ex. Europas befolkning av 60-70 pestepidemier, vilka orsakade många miljoner människors död.¹ Från 1500-talet och framåt drabbades Europa av smittkoppor, som framförallt orsakade många dödsfall i Sverige under 1700-talet.² När pesten försvunnit och smittkopporna förhindrats med hjälp av vaccinationer var det en ny sjukdom i antågande, som kom att kallas koleran. Den blev 1800-talets stora sjukdom och orsakade under detta sekel cirka 100 miljoner människors död, vilket är mer dödsfall än vad pesten tidigare orsakat i världen pga. befolkningsökningen.³ Jag har valt att skriva om koleraepidemin i Gärdhems socken år 1834, eftersom det inte tidigare finns någon grundligt genomförd undersökning. En annan orsak är att skapa förståelse för att mänskligheten med jämna mellanrum drabbas av pandemier som koleran. I dessa dagar är det också aktuellt eftersom världens människor hotas av en fågelinfluensa, som riskerar att orsaka många miljoners människors död, om man inte vidtar åtgärder och förhindrar den. En sådan här uppsats kan således väcka debatt och ge upplysning om människans sårbarhet i detta avseende.

Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka koleraepidemin i Gärdhems socken år 1834 och se hur människorna i en liten socken kunde påverkas av en koleraepidemi.

Vilka åtgärder vidtog de olika sundhetsnämnderna i Trollhättan och övriga Gärdhem för att förhindra kolerans framfart? I vilken mån uppfylldes koleraförordningarnas påbud?

I vilken utsträckning tycks vidtagna åtgärder ha haft någon betydelse?

Hur omfattande var koleraepidemin och vilken köns- och åldersfördelning var det bland de döda? Vilka socialgrupper tillhörde de avlidna? Hur var den geografiska spridningen av dödsfallen och vilka spridningsvägar fanns?

Teoretiska utgångspunkter och forskningsläge

Sven-Ove Arvidsson kartlade i sin doktorsavhandling *De svenska koleraepidemierna* (1972) de svenska koleraepidemierna mellan åren 1834 och 1873. Avhandlingen koncentrerar sig på

¹ Matts Bergmark, 1983, s. 37.

² Bergmark, 1983, s. 114.

³ Bergmark, 1983, s. 191.

storstäderna och undersöker också översiktligt Sveriges olika län utan att i detalj beskriva alla mindre samhällen. Det finns också andra som forskat om enskilda koleraepidemier, som drabbat storstäder vid olika tidpunkter exempelvis Brita Zacke som koncentrerar sig på Stockholm i sin undersökning *Koleraepidemin i Stockholm år 1834* (1971). En annan forskare vid namn Lars Öberg koncentrerar sin undersökning på Göteborg i *Koleraepidemin i Göteborg år 1834* (1988). Öberg kommer i undersökningen fram till att det första svenska dödsfallet i 1834 års epidemi drabbade en sjöman i Göteborg den 26 juli.⁴ Han arbetade på ett skeppsvarv och blev troligtvis smittad av kolera av människor som varit ombord på ett fartyg som ankom Göteborg den 11 juli. Det fanns rykten om andra smittvägar, men den av karantänskommisionen tillsatta utredningen fick läggas ner, eftersom man inte med säkerhet kunde säga, om någon brustit i sitt ansvar och att man inte heller kunde säga vem som från början förde med sig smittan.⁵ Öberg skriver vidare att antalet sjuka i staden är okänt och att dödligheten låg på ca 10 procent. Det var en större dödlighet bland kvinnor. Det var högre dödlighet i höga åldrar och gränsen gick vid 40 år. Lägsta dödligheten var i åldern 10-19 år.⁶

Figur 1: Dödlighet i procent bland olika åldrar och efter kön i koleraepidemin i Göteborg år 1834.

Ålder	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-70	>70	Man	Kvinna
Procent	11	6	10	16	19	15	12	9	45	55

Källa: Lars Öberg, 1988, s. 69.

En panikartad stämning rådde i staden och många flydde ut på landsbygden. Det var mest fattiga som drabbades av sjukdomen och ca 16 procent från den välbärgade delen av befolkningen. Det var en hög dödlighet bland de intagna på kolerasjukhusen. Sahlgrenska sjukhuset tog exempelvis emot 168 patienter varav 110 avled, vilket innebär en dödlighet på 65 procent.⁷ Folket använde kanalvattnet i staden som hushållsvatten dit smutsigt vatten från omgivande hus och gator rann ner. Kanalerna blev således en smitthärd. Det fanns dock speciella drickvattens källor, eftersom kanalvattnet var salt och osmakligt. Trångboddheten och usla bostäder gynnade också kolerans framfart.⁸

Det finns forskningsarbete kvar, när det gäller undersökning av koleraepidemier i mindre samhällen. Det finns t.ex. inte någon grundligt genomförd undersökning av koleraepidemin i

⁴ Öberg, 1988, s. 66.

⁵ Öberg, 1988, s. 76.

⁶ Öberg, 1988, s. 69.

⁷ Öberg, 1988, s. 72.

⁸ Öberg, 1988, s. 77.

Gårdhems socken år 1834 som för övrigt utsattes för flera olika epidemier mellan år 1834-1866. Det finns dock en lärare i Trollhättan vid namn Werner Johnsson, som undersökt koleraepidemin i Trollhättan år 1834, men han undersöker dock inte hela Gårdhems socken. I Kanal och slussverksbolagets arkiv på GLA har jag hittat många dokument, som bekräftar en del av hans resultat, så jag betraktar det som mycket trovärdigt. Jag har valt att använda mig av hans resultat, när det gäller beskrivningen av händelseförloppet i Trollhättan. Jag har valt att undersöka epidemin år 1834, eftersom undersökningen skulle bli allt för omfattande om jag skulle undersöka alla epidemier och flera socknar med de tidsramar, som finns för genomförandet av en c-uppsats.

Källor och metod

Jag har använt mig av många primärkällor i min undersökning, Gårdhems sockens dödbok och husförhörlängd. Sundhetsnämnden i Trollhättans mötesprotokoll och räkenskaper och Västra Tunhems sundhetsnämnds mötesprotokoll och räkenskaper. Jag har också undersökt sockenstämmoprotokoll från före, under och efter epidemin och vid dessa möten diskuteras inte koleraepidemin. Vid dessa möten diskuterades och bestämdes frågor, som mest gällde jordbruket och dess avkastning i form av spannmål.⁹ Jag kan inte se att materialet är medvetet förvanskat eller förfalskat. En del av sundhetsnämndernas arbete bekräftas också av landskansliets i Vänersborgs huvudserie för brev 1834¹⁰ där det finns kortfattade beskrivningar av innehållet i skickade brev till sundhetsnämnderna och emottagna brev från sundhetsnämnderna. Jag har använt mig av kvalitativ metod och analyserat nedskrivna texter, men också kvantitativ då jag analyserad sammanställd statistik. Jag har ritat av och bearbetat olika kartor, som jag har med i uppsatsen. Jag har valt att ta med den informationen på kartorna, som behövs för att förtydliga och beskriva. Kartorna är således inga kopior och mycket av informationen från originalkartorna har utelämnats.

Under arbetets gång visade sig att undersökningen blev mer komplicerad än jag trodde från början, eftersom Trollhättan, som vid denna tid tillhörde Gårdhems socken, hade en sundhetsnämnd som bekämpade koleraepidemin och övriga Gårdhem en annan. Därför har jag gjort så att jag dels undersökt Gårdhem som helhet men jag har också undersökt byn Trollhättan och övriga Gårdhem var för sig. Ett sådant tillvägagångssätt är nödvändigt för att man skall förstå epidemin, eftersom Trollhättan var en trångbebodd by och övriga Gårdhem var jordbruksbygd där bebyggelsen var mera utspridd. De hade olika förutsättningar. De två

⁹ GLA, Gårdhem, LI a: 9. Sockenstämmoprotokoll år 1834-1835.

¹⁰ GLA, Älvsborgs Läns Landskansli, BI a: 4. Huvudserie brev 1834.

olika sundhetsnämnderna bekämpade också sjukdomen var för sig och för att förstå vad för åtgärder som vidtogs måste man också undersöka dem var och en.

Jag har valt att använda dödbokens anteckningar som underlag och från den skapat statistik vad gäller dödlighet, köns- och åldersfördelning samt social tillhörighet. Jag har också från denna undersökt den geografiska och tidsmässiga spridningen av sjukdomen genom att se vad för plats och datum som är uppgiven i dödboken. Sundhetsnämnden i Trollhättan uppger färre dödsfall än dödboken och jag utgår ifrån att sundhetsnämnden i Trollhättan därför missat ett antal dödsfall. Den har dock uppgivit statistik från sjukhuset i Trollhättan, som jag använder mig av. Det finns inga motstridiga uppgifter, när det gäller denna. Alla personer i Trollhättan intogs inte på sjukhuset och det kan ha varit lättare att sammanställa statistik därifrån. De kan ha missat dödsfall pga. att många vårdades i hemmet. När det gäller sundhetsnämnden i Gärdhem har jag inte funnit någon sammanställd statistik över sjuka och döda och jag har därför helt och hållet utgått från dödboken.

Listan (se bilaga 1) på namnen från dödboken¹¹ är ordnade i datumordning, med första dödsfallet i kolera först. I dödboken var dock namnen inte i någon ordningsföljd. Jag fick därför sortera för att listan skulle bli rätt. Vissa dödsfall har bara månaden, men inget exakt datum markerat. Ett fall har varken månad eller datum. Det var kyrkoherdens ansvar att kyrkoböckerna fördes på rätt sätt. Gärdhem var dock en annexförsamling i Tunhems pastorat, vilket medförde att komministern i Gärdhems socken troligtvis fick den praktiska uppgiften att föra in uppgifter i dödboken. Komministern kunde också få hjälp av klockaren med uppgifter, om döda och begravda inom socknen. Ibland kunde också klockaren själv ha ansvaret att föra in uppgifter i kyrkoböckerna.¹² Till sin hjälp hade man kladdanteckningar. Dessa innebar att prästen, men oftast klockaren skrev ner anteckningar i en kladdbok, som sedan användes, när man skrev in dödsfallet.¹³ Man kan bara spekulera i vad som hänt. Det dog många människor på kort tid och man var kanske inte van att föra in så många dödsfall i dödboken under så kort tid och därför blev det slarvigt gjort. Jag har också använt mig av husförhörlängder¹⁴ för att få fram mer information om vad för sysselsättning och samhällsklass de avlidna tillhörde. Husförhörlängderna var ett sätt för prästen att kontrollera om och i vilken utsträckning församlingsborna kom till förhören. Exempelvis noterades

¹¹ Trollhättans Stadsbibliotek, Gärdhems sockens dödbok 1834.

¹² Gösta Lext, 1984, s. 48-49

¹³ Lext, 1984, s. 139

¹⁴ Trollhättans Stadsbibliotek, Gärdhems sockens husförhörlängd 1834.

sockenbornas läsfärdighet, katekeskunskap, födelsetid, hemort, flyttningar, giftermål död och vaccination. Även brottslighet och fattigdom antecknades.¹⁵

Listan med andra diagnostiserade sjukdomsfall än kolera (se bilaga 2) innehåller få namn. Från år 1779 var prästerna i samtliga församlingar tvungna att ange dödsorsaker i dödboken enligt en bestämd specifikation. Denna innehöll 33 olika diagnoser, men år 1831 befriades prästerna från denna med undantag av våldsamt död, smittkoppor och i samband med barnsbörd. Dessutom framhölls att kolera och andra farsoter var viktiga att rapportera. Man kan anta att prästernas diagnostisering av kolera fungerat tillfredställande under epidemin i Gärdhems socken år 1834. Rapportering av insjuknade i kolera kan dock ha varit fel, eftersom man mest rapporterade fall, som hade mer tydliga symtom och de som var mindre illamående med lättare diarré uteslöts.¹⁶ Exempel på att man visste hur man skulle diagnostisera sjukdomen finns i en husförhörslängd från 1834, som skrevs ner av pastor Adolph Berggren i Skepplanda.

Man angreps af den starkaste uppkastning och utsot (diarre), vardt iskill om kroppen, som nu ansattes af den rysligaste kramp, huden blef blårod eller svart, och döden följde härpå, ofta efter några få timmar, stundom efter dygnet. Dödsoffren behöllo sin sans ändå till sista andedraget, under häftiga klagorop. Få, som angreps af denna farsot, genomgingo densamma med lifvet. Den detta såg hafver det vittnat.¹⁷

Bakgrund

Kolerans ursprung och ankomst till Europa och Sverige

Många forskare anser att kolera varit endemisk¹⁸ och framför allt funnits i det sumpiga Gangesdeltat i det främre Indien sedan urminnes tider. Orsaken till att sjukdomen började spridas över världen och blev en pandemi¹⁹ berodde troligtvis på att förutsättningarna fanns dvs. förbättrade kommunikationer och att gamla hinduistiska religiösa lagar förändrades, vilket gjorde att människor lättare kunde resa och träffa varandra.²⁰

Kolera har kommit att kallas 1800-talets pest. Den anses vara en av de smittosammaste sjukdomar som finns. Bakterien ”Vibrio choleare” trivs och förökar sig i temperaturer mellan

¹⁵ NE

¹⁶ Sven-Ove Arvidsson, 1972, s.12.

¹⁷ Öberg, 1988, s.74.

¹⁸NE: Endemi´, sjukdom som förekommer hos en begränsad grupp av människor eller i ett definierat geografiskt område.

¹⁹ NE: Pandemi´, epidemi, vanligen av infektionssjukdom, som sprids över världsdelar.

²⁰ Arvidsson, 1972, s.13.

16 och 42 grader Celsius. Den sprids knappast alls i luft. Den smittar genom kontakt mellan smittade människor, vatten, infekterad mat och mjölk. Inkubationstiden varar från några timmar till en vecka. Insjuknandet kommer plötsligt utan förvarning, med feber, kräkningar och diarré. Kroppen drabbas av vätskebrist och döden kan inträffa ibland inom några timmar, men oftast efter någon dygns sjukdom.²¹

Kolera var från början ett samlingsnamn på sjukdomar, som yttrade sig i att patienten fick kräkningar och diarré. Läkarna gjorde därför skillnad på den från Indien importerade asiatiska koleran och den inhemska koleran som funnits sedan tidigare. Den inhemska koleran var en akut magsjukdom med varierande svårhetsgrad. I uppsatsen använder jag namnet kolera och med det syftar jag på den dödliga asiatiska koleran.²²

När koleran träffade ett område på den svenska landsbygden kunde det röra sig om enstaka gårdar och hus i en by, som blev smittade, men oftare var det så, att smittan relativt långsamt gick över större delen av bebyggelsen i en sådan by, fortledd från den ena gården till den andra. Även på landsbygden synes koleran som i städerna ha haft benägenhet för att i första angripa sådana bostadsområden där trångboddhet, hygieniska missförhållanden och fattigdom var som störst.²³

Under den svenska koleraperioden skedde en större del av inrikestrafiken med båt och koleran följde huvudsakligen vattenkommunikationerna. Detta gällde såväl trafiklederna utmed kusterna som de centrala vattenvägarna. Det var relativt ovanligt att sjukdomen utbreddes sig landsvägen, och det rörde sig då oftast om kortare sträckor.²⁴

Kolerasjukvården på sjukhus skilde sig inte från de huskurer, som läkare gav till kolerasjuka i hemmen vid denna tid. Om hemmiljön var ren ansåg man i allmänhet att man hade större chans att tillfriskna, om man vårdades hemma. Under en dansk koleraepidemi år 1853 visade exempelvis sjukhusen i Köpenhamn skrämmande höga dödssiffror. Det ansågs däremot bättre att vårda fattiga människor på sjukhus, eftersom de ofta levde trångt och smutsigt och att man därför inte kunde skilja på friska och sjuka.²⁵

Från år 1817 till och med 1923 blev världen drabbad av sex olika kolerapandemier, vilket ledde till att Sverige drabbades av elva olika epidemier mellan åren 1834 och 1873. Jag skall i denna undersökning koncentrera mig på pandemin, som drabbade världen mellan åren 1826

²¹ Bernt Tallerud, *Skräckens tid*, s. 112-113.

²² Arvidsson, 1972, s. 9.

²³ Arvidsson, 1972, s. 130.

²⁴ Arvidsson, 1972, s. 127.

²⁵ Arvidsson, 1972, s. 122-123.

och 1837.²⁶ Denna pandemi hade, som alla andra, sitt ursprung i Indien och spreds via Punjab, Afghanistan, Ryssland, Europa och ankom slutligen till Sverige och Göteborg, vars befolkning drabbades av sjukdomen i juli år 1834.²⁷ 12 637 människor i Sverige avled i 1834 års koleraepidemi.²⁸

En björnjägare vid namn Lloyd skrev i sin bok *Scandinavian Adventures* om Önafors i Trollhättan under koleraepidemin 1834:

Folket var apatiskt och brydde sig inte om vad som hände. Om det är guds vilja att vi ska dö så dö vi. Brännvin ansågs hjälpa mot allting.²⁹

Konsumtionen av brännvin per invånare och år i Sverige, barn inräknat, uppskattas 1829 till 46 liter per år. Som jämförelse konsumerades 6,5 liter per år och invånare i Sverige 1986. Detta påverkade människors vardagliga liv och detta kan man se i följande citat år 1829 av pastorsadjunkten J. Lönnergren i Böne i Västergötland³⁰.

Barnen uppföddes vid brännvin snart sagt från första stund. Det var ej ovanligt att se modern taga barnet från bröstet och hålla i det en droppe brännvin och därpå åter lägga det till bröstet. Ofta brukades ge barnet en sudd att suga, doppad i brännvin, för att stärka deras mage, mata det med tuggor, blötta i brännvin o s v... Ungdomen kunde aldrig vara tillsammans till ro utan brännvin, ofta till övermått... Då den ena grannen skulle undfagna den andre kunde han ej bjuda till med mindre än 2,3 a´ 4 supar. Sådan var tonen. Att bjuda en sup ansågs för gnideri.³¹

Långvarigt alkoholmissbruk orsakar skador på i princip kroppens alla organ och vävnader t ex levern, hjärnan, muskler och bukspottkörteln. Benmärgens produktion av röda och vita blodkroppar och trombocyter riskerar också att minska. Allt detta sammantaget leder till ett försämrat allmäntillstånd och sämre immunförsvar. Alkoholiserade människor, som drabbades av kolera, var ”dåligt rustade” mot sjukdomen. Missbruket gav således upphov till en ökad risk att dö av sjukdomen.³²

²⁶ Arvidsson, 1972, s. 9.

²⁷ Arvidsson, 1972, s. 16-17.

²⁸ Arvidsson, 1972, s.166.

²⁹ Bengt Lindbom, 1993, s. 6.

³⁰ Björn Höjer, 1987, s.27.

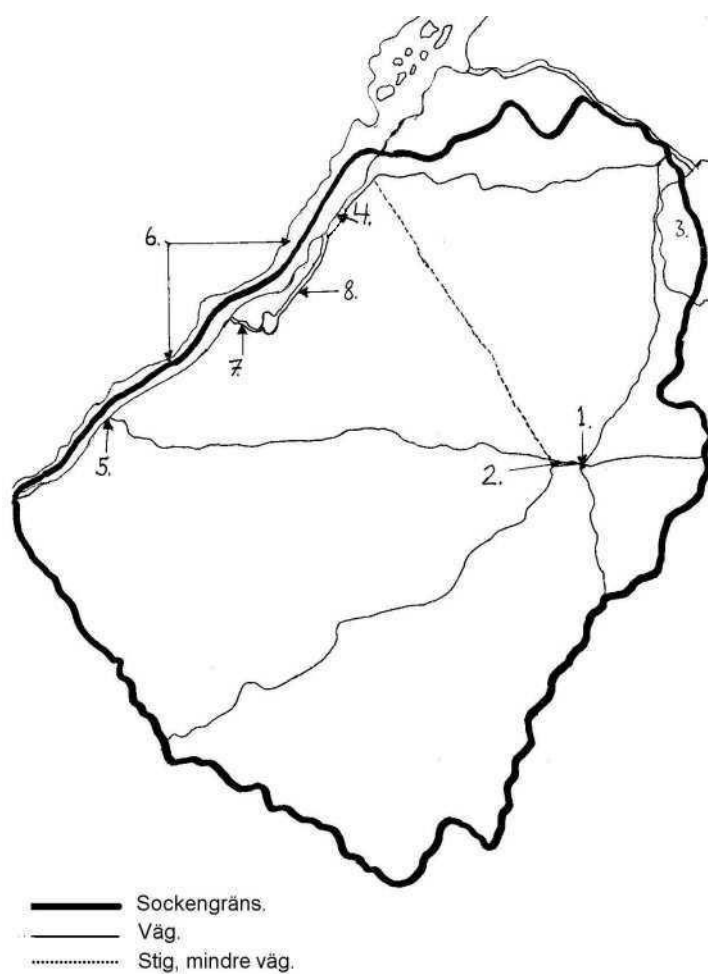
³¹ Höjer, 1987, s. 27-28.

³² NE: Alkoholbetingade sjukdomar.

Kortfattat om Gärdhems och Trollhättans historia fram till år 1834

Figur 2: Lägeskarta över Gärdhems socken. Mellan Trollhättan och Gärdhems by är det ca 6 km "fågelvägen".

1. Gärdhems by.	5. Stubbered.
2. Kyrkan.	6. Göta Älv.
3. Hullsjön.	7. Slussarna.
4. Trollhättan.	8. Kanalen

Källa: Rikets ekonomiska kartverk (1892).
Karta öfver Väne Härad. Skala: 1-100000.

Gärdhem

Jordbruket var socknens huvudnäring, eftersom marken var mycket bördig och lämplig för odling. Havre, vete och råg var de vanligaste sädesslagen. Bönderna odlade också t.ex. potatis, morötter och kålrötter. Överskottet av framförallt spannmål och potatis såldes vid Trollhättan och i Vänersborg. De hade också Kobesättningar, som producerade mjölk där betydande mängder transporteras till Trollhättan och Vänersborg för försäljning. Nästan varje jordbrukare ägde också får, svin och höns.³³ Gärdhems socken³⁴ beskrivs år 1884, som ett slätt land. Den var vid koleraepidemin år 1834 en annexförsamling i Tunhems pastorat och tillhörde skara Stift. Tunhems pastorat bestod av Gärdhems, Tunhems, Åsaka och Björkes socknar.³⁵ Komminister i Gärdhem var vid kolerautbrottet Nataniel Blumbach³⁶. Carl Löfgren var vicepastor och ersättare åt kyrkoherden i Gärdhems socken vid denna tid. Han prästvigdes år 1825 och blev vicepastor i Västra Tunhem 1828.³⁷

Gärdhems gamla kyrka är troligtvis från 1100-talet. År 1338 är den första gången, som man vet, att kyrkan nämns i brev. Kyrkan var från början inte stor, men mellan åren 1727 och 1731 gjordes dock en större utbyggnad, vilket medförde att kyrkan sedan kunde ge plats åt cirka 480 personer. Inuti kyrkan fanns läktare där ”strandsittare” från Trollhättan brukade ha sin plats. Kyrkogården runt kyrkan användes som gravplats i närmare 800 år. Detta trots att jordlagret var för grunt för gravar.³⁸

Trollhättan

Genom fornlämningar och lösa fynd har det visat sig att människor bott på öarna och stränderna kring Göta älv vid Trollhättan sedan flera tusen år tillbaka. Trollhättan var inte ett självstyrt samhälle utan områdena kring älven tillhörde olika socknar. Det var ett mera obestämt område vid älven utan gränser. Ett antal människor levde här på 1600-talet och sysslade exempelvis med timmerflottning, fiske och drivande av mjöl och sågkvarnar. De fick kämpa hårt för sin överlevnad, eftersom deras tegar på bergen kring älven inte gav tillräckligt med mat. De hade också svårt att skaffa foder till sina hästar, svin och boskapsdjur. De kom att kallas ”strandsittare” av den övriga befolkningen i Gärdhems socken.³⁹

Kvarnverksamheten var belagd med skatt och drog in skatt till kungen och kronan, men hade

³³ Claes Johan Ljungström, 1884, s. 20-22.

³⁴ NE: Var förr den minsta territoriella kyrkliga enheten. Den var också ett beslutande organ, som ägnade sig åt rent samhälliga frågor, som exempelvis fattigvård, skolundervisning och anställning av hantverkare.

³⁵ Ljungström, 1884, s. 1.

³⁶ Ljungström, 1884, s. 83.

³⁷ Bo Lundqvist, 1975, s. 220.

³⁸ Astrid Karlsson, 2001, s. 15-17.

³⁹ Gustaf Lunden, s. 222-227.

också betydelse för Trollhättan och dess omgivning, vilket följande reseskildring från år 1694 av en herr la Rocque visar:

Åtskilliga nyttigheter framter sig denna strömmens drivande ty här bliver mycket virke sågat till plankor och brädor, ja, hela landsallmogen här omkring maler där sin spannmål.⁴⁰

Verksamheten växte under 1700-talet och enligt jordeboken från 1732 fanns det vid denna tid 33 vattenverk.⁴¹, men i och med att man byggde om och skapade en damm, som skapade lugnvatten för båtar försvann en del av strömmarna och därmed försvann också många av kvarnarna. Kvarnarna blev färre i antal, men växte dock i storlek.⁴² Det började också i slutet på 1700-talet och i början på 1800-talet växa fram industrier, som smedjor och sliperier vars utrustning också drevs med vattenkraft och en skeppsdocka, som användes för att reparera fartyg. Tankar om att bygga slussar vid Trollhättan började växa fram redan under 1500-talet och man gjorde flera försök under 1700-talet. Dessa misslyckades pga. brist på pengar och olyckor, som orsakade många dödsfall. Slussarna behövdes för att man skulle slippa lasta av fartygen och köra all last med häst och vagn på vägar runt fallen. Först den 14 augusti 1800 kunde kanal och slussbolaget inviga slussarna, som redan från början ansågs vara för smala. Den gamla drömmen om en segelled mellan havet och Vänern var nu förverkligad.⁴³ Kanal och slussbolaget, som byggde slussarna, blev ägare till marken vid Älven i Trollhättan och bolagets ledning blev den som mer och mer fick ordna för ”strandsittarna” vid Trollhättan. Kanaldirektionen fungerade som ett slags ålderman där frågorna avgjordes för att tillvaron för byborna vid stranden skulle vara så bra som möjligt. Det var fortfarande, i början på 1800-talet, fattigt i Trollhättan och det gällde i stort sett de flesta strandsittarna och kanaldirektionen gjorde vad de kunde för att hjälpa befolkningen, men för folk som inte skötte sig eller på annat sätt var skadliga för samhället fanns ingen hjälp att få.⁴⁴ År 1830 anställdes en man vid namn Nils Ericsson som kanaldirektör i bolaget. Ericsson levde mellan 1802 och 1870 och hade tidigare varit med och byggt Göta Kanal. Han ledde också byggandet av olika kanaler vid Trollhättan och fick senare i uppdrag att bygga de nya slussarna. Detta arbete pågick mellan åren 1838 och 1844 då slussarna invigdes. Kanalbolaget arrenderade ut tomter runt älven och Ericsson engagerade sig i samhällsfrågor. Han blev den som bestämde, eftersom

⁴⁰ Lunden, 1946 s. 198.

⁴¹ Lunden, 1946, s. 205.

⁴² Lunden, 1946, s. 208.

⁴³ Lunden, 1946, s. 236-273.

⁴⁴ Lunden, 1946, s. 274-276.

kanalbolaget ägde marken, men han missbrukade inte makten utan skötte detta på ett för byborna positivt sätt, vilket också senare skulle visa sig under koleraepidemin år 1834. Han beskrivs som en målinriktad, rättrådig människa med outtröttlig arbetsförmåga. Han visste dock sitt värde och höll distans till sina underlydande, men var ändå hyllad och beundrad av arbetarna. Privat donerade han också pengar till Trollhättan, men även till bygden runt omkring.⁴⁵ Området vid Trollhättan var dock fortfarande en del av Gärdhems socken och skulle så förbli fram till år 1857 då det skildes från Gärdhem och blev en egen församling med egen kyrka.⁴⁶ ”Strandsittarna” fick på söndagarna vandra ut till kyrkan via en väg som gick via en stig, som gick över Hojum. Det fanns också en väg, som gick från Stubbered vid älven till Gärdhems by. Den förlorade dock i betydelse, när slussarna öppnades år 1800, men fanns allt jämt kvar och användes år 1834.⁴⁷ Den stora vägen inom socknen gick dock från Trollhättan via Bryggums bro, förbi Hullsjön till Gärdhems by⁴⁸. Nedan är befolkningsutvecklingen i Gärdhem och vid Trollhättan. Intressant att notera är att folkmängden växer snabbare vid Trollhättan.

Figur 3: Folkmängd i Trollhättan.

Årtal	1650	1732	1806	1818	1830	1846
Antal	40-50	85	204	490	600	800

Källa: Werner Johnsson, 1981, Trollhättegilletts skriftserie del 5:1, s. 33-34.

Figur 4: Folkmängd i Gärdhems socken inklusive Trollhättan.

Årtal	1775	1805	1820	1830	1835	1840
Antal	1755	1888	2088	2380	2394	2391

Källa: Tabellverket på Internet 2006-01-05.

Enligt tysken A. von Treskow var bebyggelsen vid Trollhätte strand inte någon imponerande syn. Han skriver i en reseskildring från år 1838, fyra år efter koleraepidemin:

Byn har ett läge, som man blott i dessa trakter kan anträffa. Varje hus står på en kal, avpassad klipprygge och uppväcker fruktan att en vindstöt skulle omkullvräka dem. Enär inbyggarna vid val av byggnadsplatser ej sett till att skapa framkomliga vägar, företer sig byn den mest förvirrade anblick som tänkas kan. Rätt ofta finner man mellan husen stora klippor, som nattetid knappt kunna urskiljas från husen, och kan

⁴⁵ Werner Johnsson, 1952, s. 3-16.

⁴⁶ Lunden, 1946, s. 285

⁴⁷ Karlsson, 2001, s.12

⁴⁸ Lunden, 1951, s. 277

det därför hända, att man i mörkret begär att bli insläppt i ett sådant block, men man står där och ropar lika fåfängt, som hunden skäller på månen. Men hur det är för en familj är möjligt att vintertid hålla ut i en sådan koja utan att frysa ihjäl, förefaller obegripligt. Där naturen ej själv sørjt för husgrunden, är denna gjord av på varandra lagda stenar, varuppå står de fyra träväggarna, genom vars fogningar man utan vidare kan se allt, som tilldrager sig i stugan. Vid en sådan mängd hål förstår jag ej, vartill det en kvadratfot stora fönstret ytterligare skall tjäna. Dessa stugors tak består av en med grästovr lagd betäckning på vilka vilda ängrosor blommar. Taken är genombrutna av skorstenen, som bildats genom på varandra lösa lagda stenar, och endast sällan ringlar sig ur den samma den finare rök, som vanligt är i rikare byar, och som för den resande företer en sådan behaglig anblick. Framför husen solar sig i regel en sugga med sina griskultingar och på tröskeln barn med hund och katt. Det enda hus vid Trollhättan, som kunde göra anspråk på denna benämning, var värdshuset. Där stego vi av för att taga i ögonsikte det sevärdaste på stället och i nejden däromkring.⁴⁹

Koleraepidemin i Gärdhems socken år 1834

Sundhetsnämndernas organisation och åtgärder

Nedan följer händelseförloppet och vilka åtgärder de olika sundhetsnämnderna vidtog för att bekämpa epidemin.

Sundhetsnämnden i Trollhättan

Den 8 augusti 1834 kom det en båt till Åkersvass vid nedre slussarna i Trollhättan med två personer ombord, som var smittade med kolera. Smittan var nu i Trollhättan och spreds fort genom byn. Dagen innan hade landshövdingen Sandelhelm i Vänersborg bett att den utsedda sundhetsnämnden skulle startas upp och till dess ordförande utsågs slussbolagets kamrer Samuel Strand. Denne avsåg sig emellertid uppdraget och istället valdes Nils Ericson till ordförande. I Trollhättan saknades läkare, sjukhus, sjuksköterskor och medicin. Det fanns inte ens en begravningsplats, eftersom Gärdhemsborna inte ville låta koleraoffer begravas på Gärdhems kyrkogård. Den var också för liten, men också för långt borta för att dödgravarna snabbt skulle kunna begrava de döda. Sundhetsnämnden fick nu ordna allt detta. Vid sammanträdet den 8 augusti var även provinsialläkaren G Örtenblad från Vänersborg och vice pastorn i församlingen C Lövgren närvarande. Det första sundhetsnämnden begärde var att en läkare skulle placeras i Trollhättan. Detta lovades men det dröjde ända till den 20 augusti innan det skedde. Sjukhuset inrättades i det gamla skolhuset i Trollhättan. Man hade redan

⁴⁹ Lunden, 1946, s. 278.

upphört med undervisningen den 5 augusti, när man fått reda på kolerautbrottet i Göteborg. Sjukhuset skulle kunna ta emot tolv personer och det beräknades vara färdigt den 9 augusti. Två kvinnor anställdes som sjuksköterskor. Alla kolerasjuka kunde inte få plats på sjukhuset och därför vårdades många hemma och därför anställdes ytterligare två kvinnor, som skulle kunna dela ut mediciner efter föreskrift.⁵⁰

Figur 5: Göta Älv vid Trollhättan.
Bron på bilden fanns inte 1834.

Källa: Stefan Gustafsson, 2005.

Figur 6: 1800-års slussar i Trollhättan,
nedre delen vid Åkersvass.

Källa: Stefan Gustafsson, 2005.

Till begravningsplats utsågs ett avlägset beläget ställe inom Trollhättan, vilket idag är Götalundens begravningsplats. Staket skulle uppsättas så att betande och trampande boskap inte skulle kunna komma in på kyrkogården. Den nya begravningsplatsen invigdes den 11 augusti av vice pastor CJ Lövgren. Han hade fortsättningsvis inte möjlighet att leda begravingarna och därför gavs tillåtelse till skolans lärare Laurenz, som också var präst att leda dem. Vedboden vid sjukhuset utrymdes och användes till likbod. Där skulle man också förvara likbår och likkistor. Fyra män anställdes. De skulle forsla de sjuka till sjukhuset och de döda till likboden och där lägga dem i kistorna. Varje natt skulle man mellan nio på kvällen och fem på morgonen föra de döda till begravningsplatsen. Gravarna skulle vara uppgrävda i förväg, så att kistorna kunde grävas ned med en gång utan att behöva stå ovan jord. Jordfästningarna skulle äga rum på onsdagar och lördagar klockan sju på kvällen. Fem likkistor skulle finnas färdiga och överstrykas med kimrök, upplöst i brännvin. Likbår och likkärra på samma sätt. En häst inköptes för att man för minsta kostnad skulle kunna

⁵⁰ Werner Johnsson, 1995, Trollhättegilletts skriftserie del 5:5, s. 155-158.

transportera liken till graven. Sele och likkärria hyrdes och mat till hästen köptes. En kokerska anställdes också som skulle avlämna mat i behövliga portioner till de sjuka och i hela eller halva portioner till dem som blev friska. Frukost skulle lämnas klockan sju, middag klockan tolv och kvällsmat klockan 7,30. För alla anställda bestämdes att den som ej uppfyllde nämnda sysslor miste en veckas löning. Ett rum ordnades för dem som tillfrisknade. Den 19 augusti var det i ordning med tre sängar och utrustning. Mediciner och andra förnödenheter fick man hämta i Vänersborg, dit budet fick bege sig till fots eller med roddbåt mot betalning. För att inte besättning på båtar från Göteborg skulle sprida smittan, skulle fartygen lägga till vid nedre träbryggan vid Åkersvass, där en bevakningsgrind uppsattes, till vilken en av slussdrängarna hade nyckeln. Om det fanns sjuka människor ombord på fartygen skulle dem inte få lägga till. Landshövdingeämbetet i Göteborg bestämde att alla fartyg som trafikerade Göta älv skulle vara försedda med sundhetspass. Dessa sundhetspass skulle visas upp för lotsen nedanför Åkerström. Hade man inte något skulle besättningen ställas upp på däck så att han kunde ro ut och med egna ögon se om någon var sjuk. Om lotsen såg att någon var sjuk gick han inte ombord och därmed fick fartyget inte passera. Den 20 augusti fick Trollhättan äntligen en läkare, dr Johan Boustedt, som var extraläkare i Vänersborg. Han var anställd i Trollhättan till den 14 november. I slutet av augusti blev situationen bättre. Antalet fall minskade dagligen och inga dödsfall inträffade. Den 9 september var endast en kvar på sjukhuset varför smittorisken ansågs vara över. Den 3 oktober kunde sundhetsnämndens ordförande Nils Ericson rapportera att koleran upphört. Den 13 januari avgavs slutrapport över kostnaderna för koleraepidemin. Kanaldirektionen bestred kostnaderna och för sjöfararna skulle ersättning utkrävas av vederbörandes hemkommun. De som hade det gott ställt borde lämna ersättning.⁵¹

Sundhetsnämnden i Tunhems pastorat

Sundhetsnämnden i Tunhems pastorats ansvarsområde bestod av fyra olika socknar nämligen Gärdhem, Björke, Tunhem och Åsaka. Det förlopp som jag beskriver nedan tar upp åtgärder som vidtogs mot sjukdomen i Gärdhems socken. På mötena vidtogs även åtgärder mot sjukdomen i de andra socknarna. Närvarande vid de olika mötena var häradshövdingen, vice pastorn, komminister och ledamöter från de olika socknarna. Häradshövdingen var ordförande och när han inte kunde närvara ersattes han av vicepastor Löfgren. Ledamöternas

⁵¹ Werner Johnsson, 1995, Trollhättegilletts skriftserie del 5:5, s. 155-158.

närvaro varierade för varje möte, men för Gärdhems del var komminister Baumbach närvarande vid alla möten.

Sundhetsnämnden i Tunhems pastorat grundades den 24 oktober år 1831. På mötet föreslogs enligt protokollet från mötet namn på sjuksköterskor, likbärare och byggnader som skulle kunna användas till sjukhus. Nästa sammanträde dröjde och hölls i och med koleraepidemins utbrott. Sundhetsnämnden höll sitt andra möte den 12 augusti år 1834. Enligt protokollet från detta möte skulle man dela ut läkarsällskapets underrättelse till varje route i församlingen. Sundhetsnämnden hade också ordnat med 20 satser koleramedel och särskilda personer utsågs att tillhandahålla medlen. En förteckning skulle göras upp så att varje person kunde få betalt i efterhand. Fattiga skulle dock erhålla medlen gratis. Fler kolerasatser skulle också anskaffas. En del på mötet ansåg det onödigt att inrätta ett sjukhus, men enligt föreskrifterna var sundhetsnämnden tvungen och det gavs förslag på byggnader som skulle kunna komma att användas. Man gjorde också upp en lista med utrustning, som skulle köpas till sjukhuset. Sundhetsnämnden bestämde också att sjuksköterskor skulle anställas. Vidare bestämdes att koleraoffren skulle begravas, så snabbt och så djupt som möjligt på kyrkogården. Sundhetsnämnden bestämde att likkistor skulle göras åt fattiga och att varje bonde skulle rapportera sjukdomsfall. Mötesdeltagarna valde också Johan Nikolaus Olbers till ordförande.⁵²

Vice pastorn Löfgren lämnade ut en kungörelse den 16 augusti som manade invånarna i pastoratet att direkt anmäla till en ledamot, om någon blivit sjuk. Han skrev vidare att dödgravarna skulle begrava koleraoffren i likkistor på kyrkogården så fort som möjligt, från klockan åtta på kvällen till sex på morgonen. Graven skulle vara tre alnar djup och färdiggrävd, så att begravningen kunde ske utan dröjsmål. Begravningen skulle ske även om präst inte var närvarande. Fattiga skulle erbjudas likkistor. Om sjukdom skulle uppstå trots försiktighetsåtgärderna kunde befolkningen använda sig av enklare motmedel som koksaltlösning, fotbad och fläderte. De mera sammansatta läkemedlen var mest effektiva när sjukdomen brutit ut. Dessa fanns att tillgå hos pastor Löfgren och skulle under den närmaste veckan finnas att tillgå på flera ställen. Sjukhus skulle inrättas så fort som möjligt.⁵³ Enligt sundhetsnämndens protokoll från mötet den 20 augusti rapporterades sjukdomsfall och mötesdeltagarna utsåg även ordningsmän som skulle rapportera sjukdomsfall några gånger i veckan. Det bestämdes att varje nämndeman skulle ha sex till åtta satser koleramedel och att dessa skulle hämtas på Vänersborgs apotek. Sundhetsnämnden ålade en person att

⁵² GLA, Västra Tunhem, KVI, Sundhetsnämnden. Protokoll från den 12 augusti. 1834

⁵³ GLA, Västra Tunhem, KVI, Sundhetsnämnden. Kungörelse från vice pastor Löfgren den 16 augusti 1834.

iordningställa ett sjukhus i en byggnad i Rustorp i Gärdhem och att den skulle vara klar, så fort som möjligt. Ledamöterna ålades också att var för sig före nästa sammanträde höra sig för bland sockenborna om frivilliga sjuksköterskor och likbärare.⁵⁴

Landshövdingen Sandelhjelm skrev i ett brev till sundhetsnämnden den 21 augusti att med licentiaten Johan Boustedt tills vidare utsetts till att biträda sjukvården i Trollhättan och utmed segelleden till och med Lilla-Edet samt även inom Wäne och Flundre härad. Han skulle vara placerad i Trollhättan.⁵⁵

Enligt sundhetsnämndens protokoll från mötet den 27 augusti var sjukhuset ännu inte färdigt och vidare bestämdes att ordningsmännen skulle anmäla till närmast boende ledamot om en fattig sjuk människa inte hade tillgång till tjänlig föda. Pastor Löfgren hade skaffat ytterligare 32 satser koleramedel och en ledamot i Gärdhem fick åtta satser. Flera exemplar av läkarsällskapets underrättelse delades ut.⁵⁶

Enligt protokollet från mötet den 10 september kunde sjukhuset öppnas den 11 september, men sundhetsnämnden fick inte tag på sjuksköterskor. Mötesdeltagarna bestämde då att inkalla de sjuksköterskor, som föreslogs vid mötet år 1831. Läkaren Boustedt tillkallades, eftersom flera sjukdomsfall inträffat de senaste dagarna.⁵⁷

Enligt protokollet från mötet den 17 september var koleraepidemin i avtagande och sjuksköterskor ansågs inte längre behövas, men de föreslagna sjuksköterskorna skulle vara beredda inför framtida farsoter.⁵⁸

Följandet av förordningar

Man kan läsa i kungörelser från denna tid vad för åtgärder, som skulle vidtas, vid ett utbrott av kolera. Jag har gjort ett urval av dem som jag anser påverkat händelseförloppet mest. Det gavs under år 1834 ut en mängd kungörelser angående koleran. Genom att jämföra kungörelserna med åtgärderna, som sundhetsnämnderna vidtog, kan man se om de följde dem. Varje citat följs av en kort analys och ibland används statistik för att förtydliga.

Hvarje Stad eller Prestgäll, som ej redan utvalt en sundhetsnämnd, sammansatt, efter ortens widsträckthet, eller folkmängd, af flera, minst fem Ledamöter, skall derom gå i författning.⁵⁹

⁵⁴ GLA, Västra Tunhem, KVI, Sundhetsnämnden. Protokoll från den 20 augusti 1834.

⁵⁵ GLA, Västra Tunhem, KVI, Sundhetsnämnden. Brev från Landshövdingen Sandelhjelm till sundhetsnämnden i Tunhem den 21 augusti 1834.

⁵⁶ GLA, Västra Tunhem, KVI, Sundhetsnämnden. Protokoll från den 27 augusti 1834

⁵⁷ GLA, Västra Tunhem, KVI, Sundhetsnämnden. Protokoll från den 10 september 1834.

⁵⁸ GLA, Västra Tunhem, KVI, Sundhetsnämnden. Protokoll från den 17 september 1834.

Det fanns en sundhetsnämnd i både Trollhättans område och Tunhems pastorat vid tiden för koleraepidemin 1834 och därför följdes denna förordning.

Der få nödigt pröfwat, indelas hwarje trakt i smärre kretsar, öfwher hwilka Sundhetsnämnden, sig till biträde, förordnar särskilda Upsyningsmän⁶⁰

Det fanns ordningsmän i Tunhems pastorat, som rapporterade in sjukdomsfall. I Trollhättan framkommer det inte om det funnits ordningsmän. Trollhättan var en by och det kanske inte ansågs behövas då avstånden var kortare och nyheter spreds fortare. Det fanns i Trollhättan hemsjukvårdare, som besökte sjuka människor och ledamöter som också kan ha hjälpt till.

Sundhetsnämnden sammanträder, så , så ofta Ordföranden finner nödigt: och enär farsoten yppats, eller befinnes i grannskapet, minst en gång i veckan.⁶¹

Båda sundhetsnämnderna har sammanträtt regelbundet under koleraepidemin och skött denna uppgift.

Utom det att apotekare åligger, tillhandahålla allmänheten erforderliga förråd af de i Bil. 1 och 2... uppgifna förwarings och läkemedel, böra sundhetsnämnderna tillse, att tillgång, genom sockenapotek, eller andra anstalter, icke må, wid farsotens analkande saknas.⁶²

Båda sundhetsnämnderna har ordnat läkemedel för att bekämpa koleran. Läkemedlen har hämtats från apoteket i Vänersborg.

Då erfarenheten i andra Länder wisat, att sjukdomens förödelse hufwudsakligen minskas derigenom, att de sjuka skiljas från de friska, och erhålla nödig Wård; men detta i synnerhet hos den fattigare klassen, der flera wanligen bo tillsammans i ett rum, sällan är möjligt: så böra sundhetsnämnderna bereda sjukhus, hwareft de fattiga må, på grund af redan gällande författningar, utan betalning skötas och där äfven andra, bättre lottade personer kunna, om utrymmet så medgifver, så emot betalning intagas.⁶³

⁵⁹ GUB, Svensk författningssamling, 1831, nr. 51, § 4.

⁶⁰ GUB, Svensk författningssamling, 1831, nr. 51, § 5.

⁶¹ GUB, Svensk författningssamling, 1831, nr. 51, § 7.

⁶² GUB, Svensk författningssamling, 1831, nr. 51, § 13.

⁶³ GUB, Svensk författningssamling, 1831, nr. 51, § 14.

Trollhättans sundhetsnämnd startade på ett tidigt stadium upp ett sjukhus och det finns statistik som bevisar det Sundhetsnämnden i Tunhems pastorat planerade för ett sjukhus i Gärdhem, men det blev färdigt först i slutet på epidemin. Det är oklart om det användes, eftersom det inte finns någon sådan statistik bevarad.

Figur 7: Statistik från sjukhuset i Trollhättan.

Kön	Intagna	Döda	Tillfrisknade	Dödlighet i %
Man	21	9	12	43
Kvinna	22	5	17	23
Totalt	43	14	29	33

Källa: GLA, Trollhätte Kanal och Slussverksbolag, FVI: 6. Statistik från sjukhuset i Trollhättan från den 10-30 augusti 1834.

Den förteckning , å de till en sjuksäng hörande utredningspersedlar, och å sådane förnödenheter, som i övrigt behöfwas på sjukhus eller för sjukas föfflyttning och dödas bortförande, whilken Wi låtit uppräta och åtfölja (Bil. 3) Wår Rådiga kungörelse af den 9 sistlidne juli kommer framgent att tjena till wederbörandes ledning. ⁶⁴

Båda sundhetsnämnderna hade inhandlat utrustning till sjukhusen och av räkningarna framgår att sjukhuset i Trollhättan troligtvis var större än sjukhuset i övriga Gärdhem (se nästa sida). Det har varje fall satsat mer pengar på sjukhuset i Trollhättan. Antalet sängar, madrasser och lakan mm tyder på att sjukhuset i Gärdhem var planerat för fyra patienter till skillnad från Trollhättan som var planerat för tolv patienter.

⁶⁴ GUB, Svensk författningssamling, 1831, nr. 51, § 17.

Figur 8: Utgifter för kolerasjukvård i Trollhättan

Allmänna utgifter	155.46.1
Likkistor	74.32.-
Mathållning	60.22.-
Begravningar	91.25.4
Sjukhuset	147.25.-
Begravningsplatsen	39.-.-
Inventarier	68.18.4
Hemsjukvårdare	32.4.-
Medicin	191.24.-
Summa: RDr Bco	861.5.9

Källa: GLA, Trollhätte Kanal och Slussverksbolag, FVI: 6. Utgifter för kolerasjukvård 1834.

Figur 10 : Förteckning över personer, som hjälpt till under koleraepidemin i Gärdhem och fått betalt för detta.

Per Andersson i Torp	1,12
Johannes Andersson i Holm	6,24
Magnus Andersson i Holm	2,24
Olaus Olofsson i Skinnemo och Carl Olofsson i Smygan	2
Änkan Maria Abrahamsdotter på Hallevadet	1,24
Per Olofsson i Rörstorp	1,24
Andreas Johansson på Krusetorp	3
Magnus Ericsson i Hullsjö sjukhushyra	12,24
Olof Ericsson i Jönsberg För inköp av sjukhuspersedlar	51,40
Summa: RDr Bco	82,16

Källa: GLA, Västra Tunhem, LV3. Förteckning över personer, som hjälpt till under koleraepidemin i Gärdhem och får betalt för detta. Daterad den 27 februari år 1835.

Figur 9: Inkomster av kolerasjukvård i Trollhättan

Patientbetalningar	175.6
Försålda persedlar	40.34.8
Summa: RDr Bco	215.40.8

Källa: GLA, Trollhätte Kanal och Slussverksbolag, FVI: 6. Inkomster av kolerasjukvård 1834.

Figur 11: Olof Ericssons räkning för inköp av sjukhusartiklar till sjukhuset i Gärdhem.

4 st. sängar med brädbotten	-
4 st. madrasser	-
4 st. lakan	-
4 st. dryckesmuggar	-
4 st. skålar	-
4 st. nattpottor	-
1 st. större kruka	-
Summa: RDr Bco	51,40

Källa: GLA, Västra Tunhem, LV: 3. Olof Ericssons räkning för inköp av sjukhusartiklar till Gärdhem. Daterad den 10 september 1834.

Sjukvaktare, sköterskor, sjuk och likbärare, samt den öfriga för sjukvården erforderliga betjening, hwilkens antal och bestämmelse närmare finnas uppgifna i Bil.5 wid Kongl. Kungörelsen den 9 sistlidne juli utses av sundhetsnämnden.⁶⁵

Trollhättans sundhetsnämnd anställde sjuksköterskor och likbärare på ett tidigt stadium, men sundhetsnämnden i Tunhems pastorat hade problem att ordna sjuksköterskor i Gärdhem. Först i slutet på epidemin fanns det sjuksköterskor, som troligtvis inte behövde utföra sin uppgift. Likbärare lyckades man dock ordna i Gärdhem.

Om sjukdomen utbrutit å ort, bör provinsialläkaren genast ditresa, för att råd och föreskrifter meddela. Men då sjukdomens botande wäsentligen beror på den skyndsamhet, hwarmed botemedlen begagnas, så bör sundhetsnämnden, särdeles på landet, utse och underwisa pålitliga personer, som för wharje gård eller byalag ansvara, att den insjuknade genast och intill dess läkaren hinner ankomma, får åtnjuta den behandling, Bil 1 § 8 wid kongliga kungörelsen den 9 sistlidne juli, för sådan händelse uppgifwer, eller som ytterligare warder, i samma hänseende, af wederbörande föreskriven. Skulle sjukdomen så utbreda sig, att de inom staden eller länet befntlige Läkare ej hinna sjukvården bestrida, äger Landshövdingen begära Läkare-biträde hos Quarantaines-Commisionen.⁶⁶

Båda sundhetsnämnderna begärde på ett tidigt stadium läkarhjälp. En läkare tillsattes, som ansvarade för hela Gärdhems socken.

Wid sjukas behandling iagttages hwad Bil. 1, 2 och 6 wid Kongliga Kungörelsen den sistlidne julii uppgifwa, eller läkaren närmare bestämmer.⁶⁷

I koleraräkenskaperna för Tunhems pastorat finns en förteckning över vilka som fått läkemedel under koleraepidemin.⁶⁸ Där framgår att man använde mer komplicerade läkemedel, som beskrivs i förordningarna⁶⁹. Sundhetsnämnderna delade också ut en underlättelse från Läkarsällskapet (Se bilaga 3), som beskrev vad man kunde göra för att bekämpa sjukdomen innan det fanns fullständigare sjukvård på plats. Denna underlättelse fanns i många exemplar i Trollhättan sundhetsnämnds⁷⁰ och Tunhems pastorats

⁶⁵ GUB, Svensk författningssamling, 1831, nr. 51, § 20.

⁶⁶ GUB, Svensk författningssamling, 1831, nr. 51, § 22.

⁶⁷ GUB, Svensk författningssamling, 1831, nr. 51, § 23.

⁶⁸ GLA, Västra Tunhem, LV: 3. Läkemedelsförteckningen från den 17 november 1834

⁶⁹ GUB, Svensk författningssamling, 1831, nr. 51, bilaga 2.

⁷⁰ GLA, Trollhätte Kanal och Slussverksbolag, FVI: 6. Läkarsällskapets underrättelse 1834.

sundhetsnämnds⁷¹ handlingar och jag får intrycket av att det var ett massutskick och att meningen var att invånarna i socknen skulle bli informerade om dess innehåll.

Färdiga likkistor hållas i beredskap och öfverstrykas, i brist på de i Bil. 6 § 7 wid Kongliga Kungörelsen den 9 sistlidne Julii, uppgifna medlen, invändigt med tjära eller beck. Liks kistläggning och bortförande förrättas, så fort sig göra låter, på det sätt och med de försiktighetsmått, samma bilaga föreskrifwer. Likbegängelser, anställas sent om aftonen, eller tidigt på morgonen, i närvaro af så få personer, som möjligt. I Kyrkor och Grafchor få inga begrafningar hållas. De i jorden nedsatta likkistorna betäckas med ett hwars osläckt kalk, eller kolstybbe. Grafwen skall genast igenfyllas och wäl tillstampas. De, som vid begrafningar biträda, eller åtfölja, iagtaga de försigtighetsmått 28 § anwisar.⁷²

Båda sundhetsnämnderna gav instruktioner om hur koleraoffren skulle begravas. Trollhättans sundhetsnämnd anordnade en ny begravningsplats för ändamålet. Det framgår dock inte var de döda begravdes i övriga Gärdhem. De begravdes troligtvis på Gärdhems kyrkogård. Det som talar emot detta är att jordlagret på Gärdhems kyrkogård var tunt och att man därför inte kunde gräva tillräckligt djupa gravar. Tunhems pastorat bestod av flera olika socknar och möjligheten finns att de begravts på andra kyrkogårdar. Det finns ingen förteckning över vilka som är begravda på kyrkogårdarna i Gärdhem och Trollhättan från denna tid. Det finns inte heller några gravstenar kvar från 1834.

Figur 12: Äldsta gravstenen från 1838, på Götalundens kyrkogård i Trollhättan.

Källa: Stefan Gustafsson, 2005.

Figur 13: Äldsta gravstenen från 1837, på Gärdhems kyrkogård.

Källa: Stefan Gustafsson, 2005.

⁷¹ GLA, Västra Tunhem, KVI, Sundhetsnämnden. Läkarsällskapets underrättelse 1834.

⁷² GUB, Svensk författningssamling, 1831, nr. 51, § 33.

Så snart Sundhetsnämndens ledamöter äro utsedde, och trädt i werksamhet, bör Ordförande derom underätta Landshöfdingen, samt derefter, då farsoten befinnes i grannskapet, hos honom anmäla, hvilka ytterligare åtgärder, som inom nämndens verkningsskrets blifwit widtagna. Enär Cholera första gången yppats inom en Stad eller Landsförsamling, skall Sundhetsnämnden ofördröjligen derom underrätta Kyrkoherden, och Landshöfdingen. Till den senare ingifwer Sundhetsnämnden sedermera sina berättelser en gång i weckan.⁷³

Efter det wid Kongliga Kungörelsen den 9 sistlidne Julii fogade formulaire (Bil.11) afgifwer sundhetsnämnden, minst en gång i weckan, till Landshövdingen sjukrapport, hwilken, då läkare är tillstädes, af honom undertecknad. Sjukrapporterna insändas till Quarantaines-Commissionen hwilken i sammandrag meddelar kungen och allmänheten deras innehåll.⁷⁴

Båda sundhetsnämnderna skickade regelbundet in berättelser och sjukrapporter till landshövdingen i Vänersborg, vilket man också kan se i landskansliets i Vänersborgs huvudserie för brev 1834 där innehållet i varje mottaget brev noterades.⁷⁵

Besättning och passagerare å alla sådana fartyg och båtar, som resa härifrån staden uppåt Götha Elf skola medhafva läkarebevis om gott hälsotillstånd ombord, så att ingen sjuk må medfölja.⁷⁶

Den centrala makten gjorde vad man kunde för att förhindra smittspridning inom landet genom att skicka ut kungörelser. Genom att tvinga skeppare, redare och andra på bevis om gott hälsotillstånd ombord på fartygen försökte man förhindra att koleran spreds.

Att besättning och passagerare på alla fartyg och båtar, som resa från Götheborg uppåt Götha Elf, skola medhafva läkarebevis, om gott hälsotillstånd ombord så ingen sjuk må medfölja...att sundhetsnämnden övfer efterlefnaden deraf håller behörig tillsyn.⁷⁷

Landshövdingen i Vänersborg visade handlingskraft genom att skicka ett brev till sundhetsnämnden i Trollhättan och ge nämnden i uppdrag att se till att inget fartyg med kolerasjuka människor ombord tilläts passera slussarna i Trollhättan.

⁷³ GUB, Svensk författningssamling, 1831, nr. 51, § 38.

⁷⁴ GUB, Svensk författningssamling, 1831, nr. 51, § 41.

⁷⁵ GLA, Älvsborgs Läns Landskansli, BI a: 4. Huvudserie brev 1834.

⁷⁶ GLA, Trollhätte Kanal och Slussverksbolag, FVI: 6. Utdrag ur en kungörelse från Göteborgs Landskansli till skeppare, redare och andra den 14 augusti 1834.

⁷⁷ GLA, Trollhätte Kanal och Slussverksbolag, FVI: 6. Utdrag ur brev från landshövdingen i Vänersborg till sundhetsnämnden i Trollhättan den 16 augusti.

Quarantänstiden för fartyg från misstänkt ort, försedde med rent sundhetsbetyg bestämmes till fem dygn och för fartyg från smittad ort till tio dygn. Under denna quarantänstid skola fartygets af besättning och passagerare begagnade rum ävensom besättningens gång och sängkläder undergå rening.⁷⁸

Det går att se i statistiken över hur många fartyg som passerade slussarna, om karantänsreglerna efterlevdes. År 1834 minskade trafiken genom slussarna jämfört med 1832 och det tyder på att karantänsreglerna följdes. Efter 1834 ökade trafiken kraftigt för att 1836 vara på en betydligt högre nivå än tidigare.

Figur 14: Utdrag ur tabell vilket visar hur många fartyg som passerade slussarna.

Årtal	Antal Fartyg
1824	2478
1826	2564
1828	2305
1830	2284
1832	2589
1834	2483
1836	3155
1838	2885
1840	3172
1842	3091
1844	3804

Källa: Trollhättan dess kanal och kraftverk, del 1, s. 240

Analys

Båda sundhetsnämnderna gjorde så gott man kunde, efter de förutsättningar som fanns. Det fanns en utbredd fattigdom och människor levde under dåliga hygieniska förhållanden. Koleran slog till med kort varsel och det fanns ingen läkare och organiserad vård i området. Sundhetsnämnderna sammanträdde nästan omedelbart och vidtog de åtgärder man klarade av. Följandet av karantänsbestämmelser visar att man var medvetna om att sjukdomen spreds via kontakt mellan människor. Detta medförde att färre smittade människor kunde besöka Gärdhems socken och därför blev epidemin mindre än om så hade skett. Efter ca en månad var epidemin över och sundhetsnämndernas engagemang var en av orsakerna. Hade inte sundhetsnämnderna visat handlingskraft hade troligtvis epidemin blivit större i omfattning. I

⁷⁸ GUB, Svensk författningssamling, 1834, nr. 6, § 10.

läkarsällskapets underrättelse ser man dock vissa behandlingsformer, som man direkt kan utesluta t ex åderlåtning och senapsdeg på magen. En del av de instruktioner som sundhetsnämnderna fick och utförde var således felaktiga och gav inga resultat.

Köns- och åldersfördelning samt social tillhörighet, dödlighet och spridningsmönster

Köns- och åldersfördelning samt dödlighet

Nedan finns statistik för köns och åldersfördelningen samt dödlighet i Gärdhems socken, enbart Trollhättan och Gärdhem utan Trollhättan. Anledningen till att jag gör denna uppdelning är att Trollhättan skilde sig från övriga Gärdhem. Trollhättan var en trångbebodd sågarby med framväxande industrier och övriga Gärdhem var ett jordbrukssamhälle med avstånd mellan gårdarna. Jag har valt tioårsintervaller, när det gäller åldersfördelningen, eftersom det ger en representativ bild av åldersfördelningen bland koleraoffren.

Figur 15: Köns- och åldersfördelning för koleradödsfallen i Trollhättan inom Gärdhem.

Ålder	0-9		10-19		20-29		30-39		40-49		50-59		60-70		>70		Okänd		Summa		Alla
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	
Antal	5	5	3	0	0	1	3	2	6	2	1	4	1	1	0	1	1	0	20	16	36
Procent	28		8,3		2,7		13,8		22,2		13,8		5,5		2,7		2,7		56	44	-

Källa: Trollhättans Stadsbibliotek, Gärdhems sockens dödbok 1834.

Figur 16: Folkmängd i Trollhättan och koleradödlighet i procent av befolkningen.

Folkmängd 1830	Dödlighet i procent
Ca 600	Ca 6

Källa: Werner Johnsson, 1981, Trollhättegilletts skriftserie, del 1:1, s. 34. Folkmängd i Trollhättan 1830. Trollhättans Stadsbibliotek, Gärdhems sockens dödbok 1834.

Figur 17: Insjuknade i kolera i Trollhättan enligt sundhetsnämndens statistik.

Kön	M	K	Alla
Antal	66	63	129

Källa: GLA, Trollhätte Kanal och Slussverksbolag, FVI: 6. Nils Ericssons statistik över antal sjuka under epidemin.

I Trollhättan drabbades framförallt barn mellan noll och nio år och vuxna män mellan fyrtio och fyrtionio år. Kvinnor mellan femtio och femtionio år drabbades också

hårdare än andra åldersgrupper. De som klarade sig bäst var människor över sextio år och yngre människor mellan tjugo och tjugonio år. Dödligheten var stor och en stor folkmängd bodde på en liten yta. Det är vissa åldersgrupper, som har drabbats hårdare än andra, när man tittar på åldersfördelningen i procent. En stor del av befolkningen i byn insjuknade och det var ungefär lika många män som kvinnor som blev sjuka.

Figur 18: Köns- och åldersfördelning för koleradödsfallen i Gärdhem utan Trollhättan.

Ålder	0-9		10-19		20-29		30-39		40-49		50-59		60-70		>70		Summa		Alla
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	
Antal	8	7	1	4	4	1	6	1	2	5	1	5	4	0	1	1	27	24	51
Procent	29,4		9,8		9,8		13,7		13,7		11,7		7,8		3,9		53	47	-

Källa: Trollhättans Stadsbibliotek, Gärdhems sockens dödbok 1834.

Figur 19: Folkmängd i Gärdhem utan Trollhättan samt dödligheten i procent av befolkningen.

Folkmängd	Dödlighet i procent
Ca 1780	Ca 2,9

Källa: Trollhättans Stadsbibliotek, Gärdhems sockens dödbok 1834.

Tabellverket på Internet. 2006-01-05. Folkmängd i Gärdhems socken 1830.

Werner Johnsson, 1981, Trollhättegilletts skriftserie del 1:1, s. 34. Folkmängd i Trollhättan 1830.

Barn mellan noll och nio år drabbades hårdast i övriga Gärdhem. Kvinnor mellan trettio och trettionio år och män mellan femtio och femtionio år drabbades också hårdare. Dödsfallen är annars utspridda och har drabbat de flesta åldersgrupper, när man ser på åldersfördelningen i procent. Det var dock få dödsfall bland människor över sjuttio år. Dödligheten bland befolkningen var låg och en stor befolkning bodde på en stor yta jämfört med Trollhättan.

Figur 20: Köns- och åldersfördelning för koleradödsfallen i hela Gärdhems socken.

Ålder	0-9		10-19		20-29		30-39		40-49		50-59		60-70		>70		Okänd		Summa		Alla
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	
Antal	13	12	4	4	4	2	9	3	8	7	2	9	5	1	1	2	1	0	47	40	87
Procent	28,7		9,2		6,9		13,8		17,2		12,6		6,9		3,4		1,1		54	46	-

Källa: Trollhättans Stadsbibliotek, Gärdhems sockens dödbok 1834.

Figur 21: Folkmängd i hela Gärdhems socken och koleradödligheten i procent av befolkningen.

Folk­mängd 1830	Dödlighet i procent
2380	3,6

Källa: Trollhättans Stadsbibliotek, Gärdhems sockens dödbok 1834.

Tabellverket på Internet. 2006-01-05. Folkmängd i Gärdhems socken 1830.

Den totala dödligheten bland befolkningen i Gärdhems socken är låg, men det beror på att Trollhättan hade en mindre folk­mängd. Den större dödligheten i Trollhättan kunde således inte påverka den totala dödligheten i Gärdhems socken som helhet.

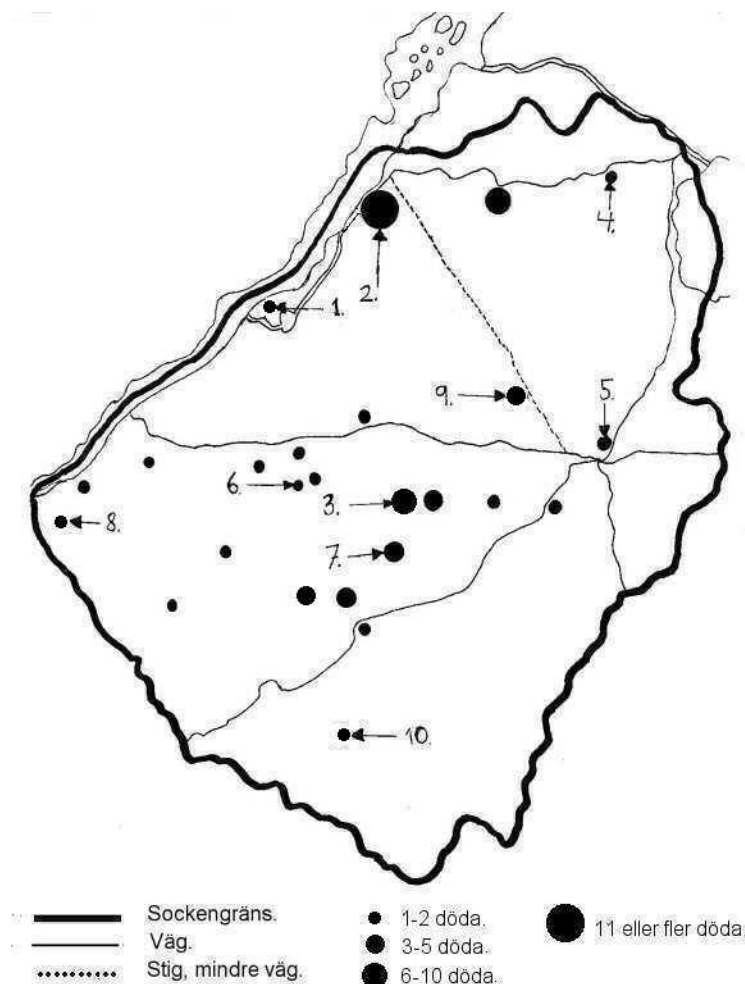
Analys

Dödstalen är lägre i Trollhättan än övriga Gärdhem, men det beror på att övriga Gärdhem hade en större befolkning. Det man kan se av statistiken är att det var en avsevärd högre dödlighet inom Trollhättans område. Genom att lägga ihop statistiken för Trollhättan och övriga Gärdhem får man därför en helt missvisande bild av dödligheten i hela Gärdhems socken och därför måste man se dem var för sig. Denna skillnad kan bero på att områdena hade olika förutsättningar. Orsaken kan vara att befolkningen i övriga Gärdhem hade bättre tillgång på näringsrik på föda pga. av ett omfattande och produktivt jordbruk. Trollhättans befolkning hade inte samma tillgång på bördig mark och näringsrik föda och byborna utvecklade därför ett sämre immunförsvar, vilket gjorde dem mer sårbar för koleran. Den större dödligheten i Trollhättan kan också bero på att Trollhättan var en trångbebodd by där människorna bodde närmare varandra och därför spreds sjukdomen lättare. Statistik från sjukhuset i Trollhättan (se figur 7) visar också på en skrämmande hög dödlighet bland de intagna på sjukhuset och detta kan vara en annan orsak till den högre dödligheten i Trollhättan. Likheter finns mellan de olika områden då barn mellan noll och nio år och vuxna människor mellan 30 och 49 år drabbades hårt medan ungdomar mellan tio och nitton år och

äldre personer över sextio år klarade sig lindrigare undan. Barn var mer sårbara än andra åldersgrupper då de ännu inte utvecklat ett starkt immunförsvar. Det fanns också troligtvis få äldre människor och därför blev dödstalen låga i den åldersgruppen. En skillnad är dödsfallen för män i åldersgruppen mellan fyrtio och fyrtonio år. Trollhättan drabbades här hårdare än övriga Gärdhem, om man ser i förhållande till den totala folkmängden i de olika områdena. Männen i denna åldersgrupp i Trollhättan var kanske mer rörliga än männen i övriga Gärdhem och hade därför ökad risk att smittas av sjukdomen. De kan också ha haft ett sämre immunförsvar pga. missbruk av alkohol.

Geografisk och tidsmässig spridning av sjukdomen samt social tillhörighet och exempel

Figur 22: Geografisk spridning av de avlidna i epidemin.

Källa: Rikets ekonomiska kartverk (1892). Karta öfver Vänerhärad. Skala: 1-100000.
 Trollhättans Stadsbibliotek, Gärdhems sockens dödbok 1834.
 Trollhättans Stadsbibliotek, Gärdhems sockens husförhörslängd 1834.

I texten beskrivs den sociala tillhörigheten bland de människor, som bodde på de platser där cirklarna är numrerade i kartan ovan. I dödboken och husförhörlängden framgår inte alltid vilket yrke eller social tillhörighet den avlidna hade. Jag har valt ut representativa fall och därför är alla cirklarna inte numrerade.

1. Vid platsen Åker vid slussområdet inträffade den 9 augusti det första dödsfallet i koleraepidemin i Gärdhems socken. Det var en 40-årig slussdräng, som troligtvis kommit i kontakt med smittade människor på något fartyg från Göteborg. Några veckor senare avled även hans 11-årige son på samma plats.
2. Dagen efter hade sjukdomen spridit sig till Trollhättan. Här avled den 10 augusti en brevbärare, som var anställd av kanal och slussverksbolaget. Totalt avled enligt dödboken 36 personer i Trollhättan. Den 10 mars år 1835 skrev Nils Ericson en slutrapport angående koleran i Trollhättan. Han beskriver vad han själv sett och upplevt:

I allmänhet har sjukdomen och dödsfallen inträffat flera inom samma hus och alltid i följd af den sorg och förskräckelse, som en anhörigs bortgång förorsakar. Trollhättan bebos huvudsakligen af sågare, sjöfolk och arbetskarlar och endast av få ståndpersoner. Bland dessa senare inträffade några lindriga sjukdomsfall, men inga dödsfall utan tillhöra de i förteckningen uppförda 34 döda endast arbetarklassen, som liksom städernas arbetare genom brännvin och dålig föda har en svag kroppsbyggnad och hälsa samt mindre god beklädnad. Lefvnadsättet har haft ett bestämt inflytande på individernas större eller mindre benägenhet till sjukdomen. Dålig beklädnad, osunda rum, otjänlig föda ha bidragit till sjukdomens utbrott... Sjuksköterskor och likbärare, i beröring med sjuka och döda, hafva icke särskilt angripits av sjukdomen.⁷⁹

3. Några dagar senare hade sjukdomen spridit sig till Torp. På denna plats avled den 12 augusti en 26-årig soldat och hans dotter två dagar senare. Det avled också en gift 65-årig torpare den 15 augusti och en 52-årig kvinna den 17 augusti. Här avled också några veckor senare en hel familj. En 46-årig mor med sina döttrar i åldern 9, 12 och 15 år.
4. Den 27 augusti avled en 24-årig piga i Halfvorstorp.

⁷⁹ GLA, Trollhätte Kanal och Slussverksbolag, FVI: 6. Slutrapport av Nils Ericson den 10 mars år 1835 angående koleraepidemin i Trollhättan 1834.

5. Den 28 augusti avled en 47-årig piga i Artorp.
6. Den 30 augusti avled en 71-årig änkeman och backstugusittare på Gröna Maden under Myrtufvan.
7. I början på september och några dagar framåt avled en hel familj, bestående av en 32-årig man, som var backstugusittare under Holm, en 29-årig kvinna och deras söner, en son på elva månader och en son på ett år och tio månader.
8. Några dagar in i september avled i Assarbo, en 72-årig kvinna och en 45-årig piga.
9. Den 6 september avled i Bastorp, en 38-årig änkeman och den 7 september hans två barn, en son på sex år och en dotter på två år och tio månader.
10. Den 1 september avled i Lärkebo, en 52-årig piga och den 10 september en gift 56-årig kvinna. Detta fall tillhör de senare. Inget senare dödsfall är noterat i dödsboken.

Analys

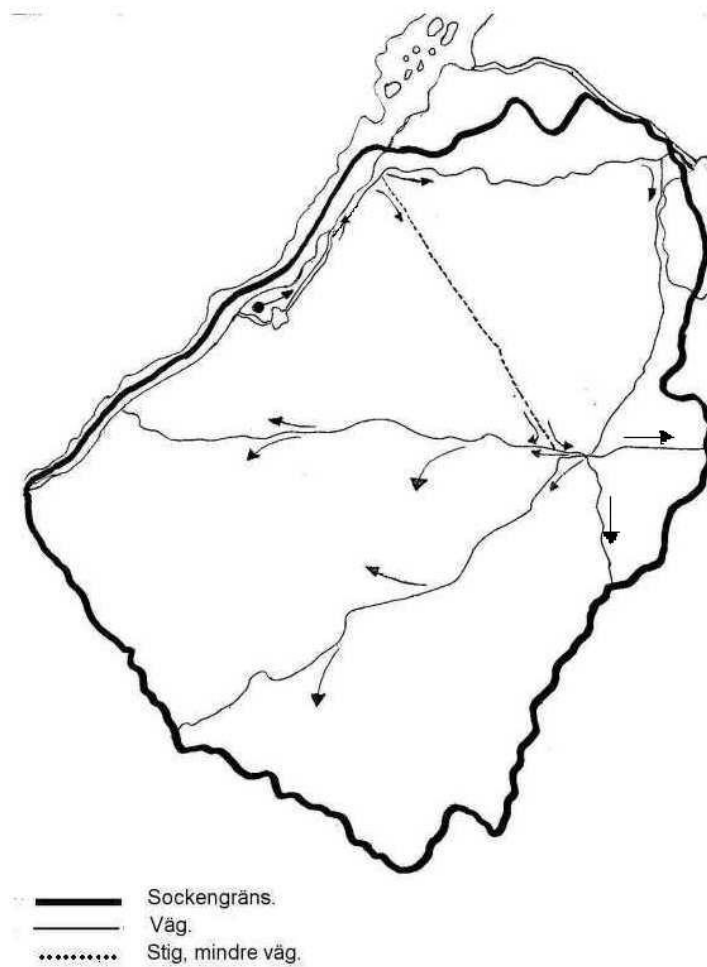
Den tätbebyggda byn Trollhättan drabbades av många dödsfall. Dödsfallen var fler men mer utspridda i övriga Gärdhems socken, eftersom det var en jordbruksbygd med avstånd mellan gårdarna. Det var i huvudsak fattiga människor, som avled av koleran i Trollhättan. Detta gällde också övriga Gärdhem där exempelvis backstugusittare drabbades. I området kring Torp fanns den största koncentrationen av dödsfall på landsbygden. Sjukdomen spreds troligtvis från Trollhättan till Torp och det är en anledning till att området kring Torp drabbades hårdare.

Spridningsvägar

När man undersöker kolerans spridningsvägar måste man ha i åtanke att människor kunde bära sjukdomen i flera dagar upp till en vecka innan den bröt ut. Det kan därför vara missvisande att undersöka var de avlidna bodde, eftersom de kan ha blivit smittade på flera olika platser. Undersökningen kan i stora drag förklara spridningsvägarna, men resultatet har ändå en inneboende osäkerhet.

Koleraepidemin startade vid slussområdet och spreds sedan till Trollhättan och därifrån vidare ut i Gärdhems socken. Spridningen har troligtvis först skett via den större vägen förbi Hullsjön, men det går inte att säga säkert, eftersom "kyrkstigen" också användes, när Trollhättans befolkning besökte övriga Gärdhem eller tvärtom. Det fanns också troligtvis andra stigar i socknen, men det kan man bara spekulera om, eftersom de inte finns med på någon karta. Koleran spreds ganska snabbt uti socknen, eftersom en soldat från Torp i Gärdhem troligtvis haft ett ärende i Trollhättan. Han avled den tolfte augusti.

Figur 23 : Troliga spridningsvägar inom Gärdhems socken.

Källa: Källa: Rikets ekonomiska kartverk (1892).
Karta öfver Väne Härad. Skala: 1-100000.

Genom att studera kanal och slussverksbolagets tomtlängd för 1834⁸⁰ känner man igen flera av namnen på de avlidna i Trollhättan. Varje tomt har ett nummer som också uppges i husförhörslängden⁸¹ och på så vis kan man se var en del avlidna bodde genom att studera en tomtkarta (se nästa sida) och på detta sätt se hur koleran troligtvis spreds i byn. Dessa tomter var även indelade i mindre tomter, men jag har inte hittat någon karta där dessa är inritade. Undersökningen blir därför inte exakt, eftersom den inte visar var på tomterna de avlidna bodde. Tomterna tolv till sexton var enligt tomtlängden inte utarrenderade och där bodde det troligtvis inte några människor. Jag har dock inte lyckats placera alla avlidna, eftersom det inte framgår i tomtlängden och husförhörslängden. Jag visar de tidigaste fallen för att man

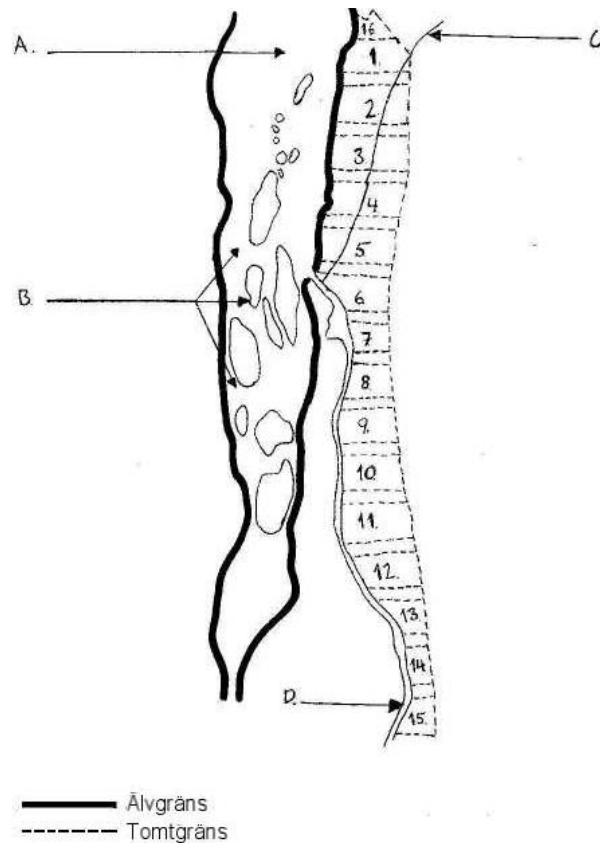
⁸⁰ GLA, Trollhätte Kanal och Slussverksbolag, G VIII: 9. Tomtlängd över tomter i Trollhättan år 1834.

⁸¹ Trollhättans Stadsbibliotek, Gärdhems sockens husförhörslängd 1834.

skall få en uppfattning om på vilken tomt de första avlidna bodde och hur sjukdomen sedan spreds.

Figur 24: Karta som visar tomter, som Trollhätte kanal och slussverksbolag hyrde ut. Mellan varje tomt finns en obebyggd zon.

- A. Göta Älv
- B. Öar i älven.
- C. Väg.
- D. Kanal.

Källa: E.json Bergman(1822). Trollhättans Strand och tomter. Skala 1-20000

Den 12 augusti avled en 40-årig kvinna, som enligt husförhörlängden bodde på tomt två. Den 13 augusti avled ett fattigt gossebarn, som bodde på tomt tre och den 14 augusti avled en 30-årig kvinna, som bodde på tomt åtta. Den 15 augusti avled en 31-årig sågare, som bodde på tomt 5. Koleran hade nu fått "fäste" i byn och orsakade därefter dödsfall på de flesta av tomterna. Befolkningen på tomterna åtta till elva drabbades av färre dödsfall. Enligt tomtlängden och husförhörlängden kan man se att det bodde färre människor på dessa tomter och det är en anledning till att det där avled färre människor.

Analys

Sjukdomen har troligtvis inte spridits via Stubbered (se figur 1), eftersom det finns få fall av sjukdomen i platsens närhet. Det beror troligtvis på att platsen inte längre var en avlastningsplats för varor. Det fanns helt enkelt inte någon anledning för människor att gå iland vid Stubbered pga. slussarnas tillkomst. Koleraepidemin startade i slussområdet och spreds ut i socknen via Trollhättan. När väl sjukdomen fick fäste på Gärdhems landsbygd spreds den från gård till gård, men inte lika snabbt som i Trollhättan, eftersom människor bodde längre ifrån varandra. När människorna på landsbygden fick kännedom om sjukdomen kunde de lättare undvika smittade personer, medvetet eller omedvetet, eftersom det inte var så tätbefolkat. I Trollhättan bodde människor tätt inpå varandra och hade därför således mer kontakt med varandra. Gårdarna på landet hade också egna brunnar till skillnad från Trollhättan där det troligtvis fanns få brunnar på många människor och en älv vilka blev smitthärdar, som orsakade sjukdomens spridning, eftersom många människor delade på vattnet. I övriga Gärdhem fanns det fler dricksvattenkällor och om en brunn blev besmittad med kolerabakterien spred den inte sjukdomen på samma sätt pga. att det var färre människor som använde den. Det finns inte några tecken på att Hullsjön blev en smitthärd, eftersom det fanns få dödsfall i Hullsjöns närhet och det tyder på att människorna inte använde den som en dricksvattenkälla eller på annat sätt hade kontakt med vattnet. Koleran har troligtvis inte spridits landvägen från andra socknar, eftersom båttrafiken på kanaler och älvar var det mest använda transportmedlet vid denna tid. Det bekräftas också av att de första dödsfallen var invid älven och de sista längre ut i socknen. Människor kunde dock bära på sjukdomen i flera dagar utan att sjukdomen bröt ut. Möjligheten finns därför att sjukdomen spridits landvägen från andra socknar, men jag bedömer det, som mindre trovärdigt.

Slutanalys

Syftet med uppsatsen var att undersöka koleraepidemin i Gärdhems socken år 1834 och se hur människorna i en liten socken kunde påverkas av en koleraepidemi. Följande frågeställningar skulle besvaras genom studien.

- Vilka åtgärder vidtog de olika sundhetsnämnderna i Trollhättan och övriga Gärdhem för att förhindra kolerans framfart?
- I vilken mån uppfylldes koleraförordningarnas påbud och i vilken utsträckning tycks vidtagna åtgärder ha haft någon betydelse?

- Hur omfattande var koleraepidemin och vilken köns- och åldersfördelning var det bland de döda i Gärdhems socken? Vilka socialgrupper tillhörde de avlidna?
- Hur var den geografiska spridningen av sjukdomen och vilka spridningsvägar fanns?

Undersökningen besvarar dessa frågeställningar och om man jämför resultatet med Öbergs undersökning av koleraepidemin i Göteborg, så ser man följande:

Det är missvisande att jämföra Göteborg stad med hela Gärdhem socken, eftersom en del av socknen var landsbygd och det därför fanns olika förutsättningar. En jämförelse mellan Göteborg och Trollhättan blir mer rättvisande, eftersom båda bestod av tät bebyggelse vid närliggande vattendrag. Vid en jämförelse av köns- och åldersfördelningen av de avlidna i de olika epidemierna ser man likheter, men också skillnader. I båda epidemierna drabbades människor i åldern 40-60 år hårt. Människor i åldern 10-19 år kom lindrigare undan. Barn i åldern 0-9 år drabbades hårt i Trollhättan, men något lindrigare i Göteborg. Kvinnor drabbades hårdare i Göteborg till skillnad från Trollhättan, där männen drabbades hårdast. Denna skillnad kan bero på olika könsfördelningen bland befolkningen, som jag inte undersökt. Dödligheten var större i Göteborg än Trollhättan och det kan bero på den betydligt högre dödligheten på sjukhusen i Göteborg.

Sundhetsnämnden i Trollhättan satte på ett tidigt stadium in åtgärder för att bekämpa sjukdomen. Detta berodde på att sundhetsnämnden i Trollhättan hade fördel av att man visste att kolera drabbat Göteborg och man därför hade en förberedd organisation. I Göteborg tog det tid innan läkarna insåg att det var kolera och därför dröjde åtgärderna. När man väl insett att det var kolera följde man de uppsatta koleraförordningarna. Det var varmt väder i Göteborg i augusti 1834 och Trollhättan hade troligtvis samma typ av väder, eftersom det bara låg 7 mil därifrån⁸². I värmen trivdes och förökade sig kolerabakterien, vilket förvärrade situationen, eftersom smittorisken ökade.

Landshövdingen beskriver kolerans framfart i femårsberättelsen för Älvsborgs Län, som behandlar tillståndet i länet de senaste åren 1833-1837. I berättelsen förminskar han kolerans betydelse för befolkningstillväxten i länet. Han beskriver inte det lidande, som befolkningen utsatts för och det är förvånande, eftersom han i samma berättelse tar upp att 1466 människor avlidit av kolera länet. Han menar tvärtom att sjukdomen haft motsatt effekt, eftersom yngre hjonlag ersatt äldre då dödsfall ofta drabbat gamla människor.⁸³

⁸² Öberg, 1988, s.67.

⁸³ GUB, Bihang till samtliga Riksståndens protokoll vid lagtima Riksdagen i Stockholm år 1840, andra samlingen andra avdelningen. Älvsborgs Läns Landshövdingens femårsberättelse för 1833-1837.

Det finns många ingångar, om man vill forska vidare inom detta område. Man kan exempelvis undersöka varför det var en skillnad i dödligheten på sjukhuset i Göteborg och Trollhättan? Var det samma typ av vård på sjukhuset i Göteborg och Trollhättan? Låg de i samma typ av omgivning? Var det samma hygieniska förhållanden i sjukhuslokalerna?

Man kan också göra en grundligare undersökning av vilka läkemedel som användes. Genom att jämföra med dagens medicinska vetenskap kan man se om de hade någon botande effekt?

Sammanfattning

Mänskligheten drabbas med jämna mellanrum av olika dödsbringande sjukdomar, som sprids över hela världen. Mellan åren 1346 och 1720 drabbades t.ex. Europas befolkning av 60-70 pestepidemier, vilka orsakade många miljoner människors död.⁸⁴ Från 1500-talet och framåt drabbades Europa av smittkoppor, som framförallt orsakade många dödsfall i Sverige under 1700-talet.⁸⁵ När pesten försvunnit och smittkopporna förhindrats med hjälp av vaccinationer var det en ny sjukdom i antågande, som kom att kallas koleran. Den blev 1800-talets stora sjukdom och orsakade under detta sekel cirka 100 miljoner människors död, vilket är mer dödsfall än vad pesten tidigare orsakat.

Kolera har kommit att kallas 1800-talets pest. Den anses vara en av de smittosammaste sjukdomar som finns. Bakterien "Vibrio cholerae" trivs och förökar sig i temperaturer mellan 16 och 42 grader Celsius. Den sprids knappast alls i luft. Den smittar genom kontakt mellan smittade människor, vatten, infekterad mat och mjölk. Inkubationstiden varar från några timmar till en vecka. Insjuknandet kommer plötsligt utan förvarning, med feber, kräkningar och diarré. Kroppen drabbas av vätskebrist och döden kan inträffa ibland inom några timmar, men oftast efter någon dygns sjukdom.⁸⁶

Under arbetets gång visade sig att undersökningen blev mer komplicerad än jag trodde från början, eftersom Trollhättan, som vid denna tid tillhörde Gärdhems socken, hade en sundhetsnämnd som bekämpade koleraepidemin och övriga Gärdhem en annan. Därför har jag gjort så att jag dels undersökt Gärdhem som helhet men jag har också undersökt byn Trollhättan och övriga Gärdhem var för sig.

Koleraepidemin startade genom att en slussdräng blev smittad av människor ombord på ett fartyg, som kom från Göteborg. Sjukdomen spreds sedan till Trollhättan och därefter ut i övriga Gärdhems socken längs stigar och vägar.

⁸⁴ Matts Bergmark, 1983, s. 37.

⁸⁵ Bergmark, 1983, s. 114.

⁸⁶ Bernt Tallerud, Skräckens tid, s. 112-113.

Båda sundhetsnämnderna gjorde så gott man kunde, efter de förutsättningar som fanns. Det fanns en utbredd fattigdom och människor levde under dåliga hygieniska förhållanden. De försökte följa de uppsatta koleraförordningarna även om vissa inte efterlevdes. Koleran slog till med kort varsel och det fanns ingen läkare och organiserad vård i området.

Sundhetsnämnderna sammanträdde nästan omedelbart och vidtog de åtgärder man kunde och deras engagemang minskade troligtvis koleraepidemins omfattning.

Den tätbebyggda byn Trollhättan drabbades av många dödsfall. Dödsfallen var fler men mer utspridda i övriga Gärdhems socken, eftersom det var en jordbruksbygd med avstånd mellan gårdarna. Det var i huvudsak fattiga människor, som avled av koleran i Trollhättan. Detta gällde också övriga Gärdhem där exempelvis backstugusittare drabbades. Statistiken över köns- och åldersfördelningen visar att barn mellan noll och nio år och vuxna mellan 40 och 49 år drabbades hårt medan ungdomar mellan tio och nitton år och äldre personer över sextio år klarade sig lindrigare undan.

Trollhättan hade en högre dödlighet än övriga Gärdhems socken och det beror troligtvis på att Trollhättan var en trångbebodd by där människorna bodde närmare varandra och därför kunde sjukdomen spridas genom kontakt dem emellan. Sjukhuset i Trollhättan hade också en hög dödlighet, vilket ökade på den totala dödligheten i byn.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Göteborgs Landsarkiv (GLA).

Kanal och slussverksbolagets arkiv.

Handlingar angående koleraepidimin. FVI:6, 1834.

Kassaräkenskaper med tomtlängd från 1834. G VIII: 9, 1834.

Kyrkoarkiv.

Västra Tunhem.

Sundhetsnämndens handlingar. KV:1, 1834.

Koleraräkenskaper. LV:3, 1834.

Gärdhem.

Sockenstämmoprotokoll. LI a: 9, 1834-1835.

Älvsborgs Läns Landskansli

Huvudserie brev. BI a: 4, 1834.

Trollhättans stadsbibliotek

Kyrkoarkiv på mikrofilm.

Älvsborgs Län

Gärdhem.

Husförhörslängd. AI:3, 1829-1838.

Dödbok. C:5, 1818-1843.

Tryckta källor

Göteborgs Universitetsbibliotek (GUB).

Bihang till samtliga Riksståndens protokoll vid lagtima Riksdagen i Stockholm år 1840 andra samlingen andra avdelningen. *Landshövdingeberättelse för Älvsborgs Län åren 1833-1837.*

Svensk författningssamling 1831. *Kongl. Maj:ts Rådiga kungörelse nr. 51.*

Svensk författningssamling 1834. *Kongl. Maj:ts Rådiga kungörelse nr. 6.*

Internetkälla

www.Tabellverket.se .2006-01-05.

Folkmängd i Gärdhems socken i Tunhems pastorat.

Litteratur

Arvidsson, S-O (1972). *De svenska koleraepidemierna*. Stockholm: Karolinska Institutet

Bergmark, M (1983). *Från pest till polio*. Stockholm: Prisma.

Höjer, B (1987). *Före folkrörelserna*. Stockholm: Sober Förlag.

Johnsson, W (1981). *Folkmängd i Trollhättan, Trollhättegilletts skriftserie del 1:1*.
Trollhättan: Trollhättegillet.

Johnsson, W (1995). *När koleran härjade i Trollhättan, Trollhättegilletts skriftserie del 5:5*.
Trollhättan: Trollhättegillet.

Johnsson, W (1952). *Nils Ericsson*. Trollhättan: Trollhättegillet.

Karlsson, A (2001). *Gammal bebyggelse i Gärdhem*. Nossebro. Gärdhems hembygdsförening.

Kungliga vattenfallstyrelsen (1911). *Trollhättan dess kanal och kraftverk, del 1*.
Stockholm: Nordstedt och söner.

Lindbom, B (1993). *Läkare och sjukvård i Trollhättan fram till 1920-talet, Trollhättegilletts Skriftserie del 5:1*. Trollhättan: Trollhättegillet.

Ljungström, C (1884). *Wäne Härad samt Staden Wenersborg*. Stockholm.

Lunden, G (1946). *Trollhättan genom tiderna*. Trollhättan.

Lunden, G (1951). *Tunhems Gäll*. Trollhättan.

Lundqvist, B (1975). *Västgöta nation i Uppsala, del 3 1780-1830*. Skara: Västgöta nation
Nationalencyklopedin(NE)

Tallerud, B(1999). *Skräckens tid*. Stockholm: Prisma.

Öberg, L(1988). *Koleraepidemin i Göteborg 1834. Göteborg, förr och nu. Göteborgs hembygdsförbunds skriftserie del 22*. Göteborg: Göteborgs hembygdsförening.

Kartor

E.json Bergman(1822). *Kartkopia ark nr 17 över Trollhättans Strand och tomter. Elfsborgs Höfdingedöme Wäne härad och Gerdhems Sockn Afmättte år 1822*. Trollhättans kommuns kartsamling hos Innovatum Kunskapens Hus AB. Ligger i låda 7 i mappen centrala staden med Göta älv 1800-49, mindre kartor på väv-cronaflex.

Rikets ekonomiska kartverk (1892). *Karta öfver Wäne Härad*. Läns museet i Vänersborg. Kartsamlingen.

Figurförteckning

Figur 1: Dödlighet i procent i 1834 års koleraepidemi i Göteborg. 4.

Figur 2: Lägeskarta över Gärdhems socken. 10.

Figur 3: Folkmängd i Trollhättan. 13.

Figur 4: Folkmängd i Gärdhems socken inklusive Trollhättan. 13.

Figur 5: Göta älv vid Trollhättan. 15.

- Figur 6: 1800 års slussar i Trollhättan. 15.
- Figur 7: Statistik från sjukhuset i Trollhättan. 20.
- Figur 8: Utgifter för kolerasjukvård i Trollhättan. 21.
- Figur 9: Inkomster av kolerasjukvård i Trollhättan. 21
- Figur 10: Förteckning över personer, som hjälpte till under koleraepidemin i Gärdhem. 21.
- Figur 11: Olof Ericssons räkning för inköp av sjukhusartiklar till sjukhuset i Gärdhem. 21.
- Figur 12: Äldsta gravstenen från 1838, på Götalundens kyrkogård i Trollhättan. 23.
- Figur 13: Äldsta gravstenen från 1837, på Gärdhems kyrkogård. 23.
- Figur 14: Utdrag ur tabell vilket visar hur många fartyg som passerade slussarna. 25
- Figur 15: Köns- och åldersfördelning för koleradödsfallen i Trollhättan inom Gärdhem. 26.
- Figur 16: Folkmängd i Trollhättan och koleradödlighet i procent av befolkningen. 26.
- Figur 17: Insjuknade i kolera i Trollhättan enligt sundhetsnämndens statistik. 26.
- Figur 18: Köns- och åldersfördelning för koleradödsfallen i Gärdhem utan Trollhättan. 27.
- Figur 19: Folkmängd i Gärdhem utan Trollhättan samt dödligheten i procent av
Befolkningen. 27.
- Figur 20: Köns- och åldersfördelning för koleradödsfallen i hela Gärdhems socken. 28.
- Figur 21: Folkmängd i hela Gärdhems socken och koleradödligheten i procent av
befolkningen. 28.
- Figur 22: Geografisk spridning av de avlidna i epidemin. 29.
- Figur 23: Troliga spridningsvägar inom Gärdhems socken. 32.
- Figur 24: Karta som visar tomter, som Trollhätte kanal och slussverksbolag hyrde ut. 33.

Bilagor

Bilaga 1. Dödsfall i koleraepidemin i Gärdhems socken från den 9 augusti till och med den 10 september.

Månad	Död. Datum	Begravd. Datum	Namn (Yrke eller titel, om det finns)	Plats	Ålder	
					År	Mån
Augusti	9	-	Gifta mannen Nils Dahlman Slussdräng	Trollhättan. Åker Klevekullen	40	-
”	10	-	Gifta arbetaren och brevbäraren Andreas Kjellberg	Trollhättan	46	-
”	12	-	Anna Jonasdotter.	Trollhättan	40	-
”	12	-	Gifta soldaten Ahl	Torp	26	-
”	13	-	Gossebarn Anders Ådahl. Fattig.	Trollhättan.	12	-
”	14	19	Gifta hustrun Anna Brita Johansdotter.	Trollhättan	30	-
”	14	-	Gifta hustrun A R Jochnich	Trollhättan	53	-
”	14	-	Hustru Carolina Persdotter.	Trollhättan	30	-
”	14	-	Gossebarn Nicklas Danielsson	Trollhättan	7	-
”	15	-	Gossebarn Jon Anders Abrahamsson	Trollhättan	4	-
”	15	-	Flickebarn Anna Sofia Abrahamsdotter	Trollhättan	-	4
”	15	-	Gifta sågaren Linnart Larsson.	Trollhättan	31	-
”	15	-	Sågaren Torsten Olson	Trollhättan	45	-
”	15	-	Gifta torparen Karl Larsson	Vålberga Under Torp	65	4
“	15	-	Flickebarn Augusta. Soldat Ahls dotter.	Under Torp	2	-
”	17	-	Gifta mannen Lars Svensson. Inhyses	Under Fåstorp	37	-
“	17	-	Gifta mannen Magnus Lind	Under Fåstorp	61	-
“	17	-	Änkan Annika Olofsdotter	Rörstorp	48	-
”	17	-	Sågaren och Gifta mannen Olof Nilsson.Under Dickson.	Trollhättan.	41	-
”	17	-	Gifta Soldat P Ståhl	Trollhättan	35	-
”	17	-	Erika Stina Ambjörnsdotter	Vålberga	52	-
”	19	-	Jonas Anders Skoglund	Stafvered	24	-
”	19	-	Gossebarn Johan Tåst	Under Raddetorp	11	-
“	19	-	Gossebarn Johan Andersson	Trollhättan	2	-
”	19	-	Änkan Kerstin Svendsdotter. Eget hus.	Trollhättan.	64	-
”	19	-	Änkan Stina Ådhal	Trollhättan	29	-

Månad	Död. Datum	Begravd. Datum	Namn (Yrke eller titel, om det finns)	Plats	Ålder	
					År	Mån
Augusti	20	-	Anna Beata Skoglund	Stafvered	2	-
”	20	-	Gifta sågaren Daniel Nilsson Under Tonander.	Trollhättan.	36	-
”	21	-	Gifta arbetaren Nils Tholsson	Trollhättan. Sjukhus	59	-
”	21	-	Carin Tholsson	Trollhättan.	51	-
”	25	-	Gifta mannen Sven Larsson	Skattegården Gårdhem	53	-
”	25	-	Flickan Johanna Johansdotter	Hulan. sockenmarken	14	-
”	25	26	Flickebarnet Johanna Larsdotter	Stafvered	-	4
”	25	-	Gifta mannen Lars Bolle	Stafvered	37	-
”	26	-	Lena Svendsdotter	Hansgården	9	-
”	26	-	Gifta mannen Hans Larsson	Hansgården	37	-
”	26	-	Gifta mannen Sven Pehrsson	Hansgården	33	-
”	26	-	Anders Persson. Hökingen	Trollhättan	65	-
”	26	-	Smedänkan Anna C Rothlind. Född Backström	Trollhättan	50	-
”	27	-	Pigan Beata Gunnarsdotter	Halfvorstorp	24	-
”	27	-	Carl Johan Hansson	Hansgården	2	-
”	27	-	Änkan Carin Jonasdatter	Trollhättan	57	-
”	27	-	Flickan Inga Sophia Ahlqvist	Trollhättan	1	4
”	27	-	Oäkta flickan Johanna Christina	Trollhättan	0	10
”	27	-	Änkeman Johan Lund	Fattighjon	67	-
”	28	-	Piga Sara Samuelsdotter	Artorp	47	-
”	28	-	Gossebarn Johan Hansson	Älveskogen	3	-
”	28	-	Bengt Svensson och dotter Maria	Trollhättan	41	-
”	28	-		Trollhättan	3	-
”	30	-	Änkeman Johannes Jonsson	Gröna maden	71	-
”	30	-	Stina Andersdotter	Under Torp	46	-
”	-	-	Gifta mannen Anders Hano	Under Hansgården	43	-
”	-	-	Gifta hustrun Anna Larsdotter	Kråkeguldsberg	52	-
”	-	-	Gossebarn Joseph Johansson	Myrtufvan	1	5
”	-	-	Flickebarn Kristina [...]	Lindeberg	3	-
”	-	-	Gifta hustrun Anna Persdotter	Skogen, Hörlycke	42	-
“	-	-	Gossebarn August Olofsson	Nyländet Lextorp	4	-
“	-	-	Änkeman Olof Nilsson	Stafvered	67	-
”	-	-	Flickebarn Charlotta Tidblad	Trollhättan	0	5
“	-	-	Gossebarn Johan Andersson Kjellberg	Trollhättan	1	4

Månad	Död. Datum	Begravd Datum	Namn (Yrke eller titel, om det finns)	Plats	Ålder	
					År	Mån
September	1	5	Piga Anna Svensdotter	Lärkebo	52	-
”	2	-	Flickebarnet Carolina Torsk	Under Torp	15	-
“	2	-	Gifta hustrun Gunilla Nilsson och sonen	Trollhättan	46	-
”	2	-	Andreas Pettersson	Trollhättan	10	-
“	3	-	Gifta hustrun Brita Jonasson	Lampekullen	32	-
”	3	-	Flickebarnet Kristina Torsk	Under Torp	12	-
“	5	-	Maria Helena Torsk	Under Torp	9	-
”	5	9	Makan Anna Andersdotter	Under Assarbo	72	-
“	5	-	Dräng Johan Lindgren	Fåstorp Frälsegård	23	-
”	6	-	Änkeman Olof Olofsson	Bastorp	38	-
“	7	-	Gossebarn Olof Olofsson	Bastorp	2	10
”	7	-	Gifta mannen Thore	Rörstorp	31	-
”	7	-	Flickan Johanna Olofsdotter	Bastorp	6	-
”	8	-	Gifta mannen och arbetaren Erik Jansson	Lampekullen	29	-
“	8	-	Jan Petter Eriksson	Lampekullen	-	11
”	9	-	Gifta mannen Erik Andersson	Brunnarliden	45	2
”	9	-	Pigan Beata Petersdotter	Under Assarbo	45	-
”	10	-	Änkan Greta Liljeqvist	Hansgården	45	-
”	10	-	Gifta hustrun Stina Andersdotter	Lärkebo	56	-
”	10	-	Gifta hustrun Karin Johansdotter	Nyckelbytorp	54	-
”	10	-	Gossebarn Anders Kerstinsson	Tåen	9	-
”	-	-	Sågaren Samuel Lindgren	Trollhättan	46	-
”	-	-	Gossebarn Olof Petter Dahlman	Trollhättan	11	-
”	-	-	Änkeman och sågaren Olof Pettersson	Trollhättan	-	-
”	-	-	Gossebarn Nicklas Pettersson	Trollhättan	7	-
”	-	-	Änkan Ester Lindgren	Trollhättan	81	-
Okänt datum	-	-	Gossebarn Johan Ericsson	Lampekullen	1	10

Bilaga 2. Dödsfall pga. andra orsaker än kolera under epidemin 1834.

Månad	Död. Datum	Begravd. Datum.	Namn (Yrke eller titel, om det finns)	Plats	Ålder		Sjukdom
					År	Mån	
Augusti	2	10	Flickan Johanna Christina Svensdotter	Hagen Stafvered	1	9 dygn	Torsk (Magsjuka)
”	9	11	Dövstumme Drängen Anders Eriksson	Trollhättan	51	-	Bröstfeber
”	13	21	Gossebarn Andreas Magnus Johansson Stafvered	Stafvered	1	5	Engelska sjukan
”	14	22	Gifta krögaren Aron Holtz	Åkersvass	30	-	Drunknad
”	23	-	Änkeman Anders Farlig	Under Sylte	63	-	Ålder
”	24	26	Gifta mannen Olof Ullholm	Under Velanda	59	-	Håll och stygn
”	-	-	Gossebarn Anders Magnus Andersson	Kåtened	-	4	Okänd
Septem ber	1	8	Gifta hustrun Lisa Andersdotter	Halfvorstorp	74	-	Feber
”	9	12	Gifta mannen Johannes Johansson	Under Larstorp	50	8	Feber
Oktober	26	[...]	Carl Johan Olofsson	Under Råglanda Kullen	1	6	Feber

Bilaga 3. Läkarsällskapets underrättelse 1834.

Kort underättelse

om sättet att försvara sig mot cholera och att behandla densamma till dess läkarvård hinner anskaffas, på kongl. Karantäns-kommissionens i Stockholm anmodan meddelad af Svenska Läkare-sällskapet.

Förvarningsmedel

Att iakttaga måttlighet och dryck, serdeles i nyttjandet av brännvin(hwars missbruk mera än något annat ökar fallenheten att av koleran angripas och faran att därav dö); att undvika svårsmält och skämd föda, omogen och skämd frukt, råa rotsaker, dåligt dricka...alltid hålla fötterna varma och torra samt bära ylle närmast kroppen eller åtminstone en gördel kring underlivet; att iakttaga den största renlighet; att igenom fönstrens öppnande eller eldning bibehålla frisk och ren luft i boningshusen samt därifrån aflägsna allt som kan fördärwa den samma; att dagligen taga rörelse i fria luften; att då man varit i beröring med kolerasjuka, genast twätta ansikte och händer, samt skölja munnen med vatten och ättika; att vid tecken till illamående genast söka hjälp därefter; samt att framför allt bibehålla en lugn sinnestämning och icke frukta för sjukdomen... att wid inträffande sjukdomsfall hjälpa sina medmänniskor; då deremot de; som under beständig fruktan ängsligt undvika sjukdomen, lättare deraf angripas.

Förebådande tecken

En känsla af allmänt illamående, tyngd i hufwudet, swindel, matthet, oro, sömnlöshet, bristande matlust, qual i maggroppen, buller och spänning i underlivet, äckel och stundom diarree. Så snart dessa tecken infunnit sig, bör den sjuke föras i särskilt rum, taga ett varmt fotbad, som stiger högt på benen, genast afklädas och läggas i en varm säng...hwarefter man genast giver honom hälften af en upplösning af 4 matskedar stött koksalt i ett qwarter kokande vatten, hwaraf vanligtvis en stark kräkning uppkommer. Om kräkning infinner sig, eller icke, bör han en halftimme efter intagningen häraf, börja att ymnigt dricka te på fläderblommor, fötblommor, eller wanligt brunt te, eller i brist deraf watten kokat med lite rostat bröd, så varmt som det kan förtäras, tills det en allmän svett utbryter. På samma tid gnides underlifwet med uppvärmda yllelappar, och under täcket, så att den sjuke icke blifwer kall...Stundom är även en kopp starkt kaffe, utan grädda kokadt på 2 lod wid sjukdommens första förbud av mycken nytta...men om illamåendet likwäl tilltager, eller om sjukdomen, utom att nämnde tecken förutgått, på en gång med större häftighet utbryter, så fordras en annan behandling.

Cholerans utbrott

Gifwer sig till känna genom häftiga kräkningar och diarre af ett färglöst ämne; osläckelig törst; stark brånad i maggropen med ängslan och oro; kramp i fötter och ben samt därefter i händer och armar, snart omärkelig puls; iskyla i händer och fötter; samt afwen i den övriga kroppen; avstannad urinavsöndring; infallet ansigte, m.m. Detta tillstånd fordrar den skyndsammaste hjälp, och man bör derföre utan minsta dröjesmål använda sig av följande kur.

1. Om den sjuke är stark och blodfull och beswäras af stark hufwudwärc, swindel och en brännande känsla i maggropen bör åderlätning på armen genast anställas och genom en stor öppning på ådern 3 till 4 jungfrur blod avtappas
2. På samma gånge eller om åderlätning inte är av nöden, tages åter ett halft qwarter av den förenämnda koksaltlösningen; kommer icke kräkning inom en halftimme derefter gifwes ett kräkmedel bestående av en skrupel trädrot med socker. Efter en timmas förlopp. Tages af den återstående kallnade koksaltlösningen en matsked hwar halftimma, till dess stadigare öppningar infinna sig. Inträffar icke detta inom två timmar, om pulsen icke höjer sig, kylan över hela kroppen fortfar och ingen rodnad eller wärc på något särskilt ställe af kroppen förmärkes, gifwes i warmt te, en tesked hwar halftimma, af en jungfru sprit hwari ett qwintin kamfert blifwit upplöst.
3. Under samma tid fortsätter den ofwannämnde gnidningen oafbrutet. Wid fötter, ben och armar och kroppens sidor läggas krus eller buteljer fyllda med het sand aska, och den sjuke gifwes ymnigt att dricka af det warma teet.
4. Ofwen läggs på maggropen, i synnerhet om kräkningarna äro starka en warm senapsdeg, beredd af malen senap eller riwfen pepparrot och rågmjöl, som med vatten sammanröres till en deg, hwilken utbredes till en tum tjock på linne, af en wanlig trädallriks storlek. Äro magplågorna och kräkningarna starka, påläggges senapsdegen genast wid början av kuren.
5. Då swettningen, som minst i 12 timmar bör underhållas fortfar, bör man iakttaga den största försiktighet, så den sjuke ej må blifwa fall.

Slutligen erinras, att denna underrättelse enbart widrörer det, som genast wid sjukdomens första tecken af hwar och en kan och bör widtagas, intilldess fullständigare sjukvård hinner anskaffas.